

rendi, Spectabiles, ac Magnifici, Magnifici item, et Egregij, Fideles
Vobis dilecti. Materna Cura, Sollicitudoq; Nostra, qua in hereditario
Nostrum Hungarica Regnum indesinenter ferimus a Vobis exercit: V
vacante Palatini et Locumtenentis in praefato Regno nostro Dignitate
Sousq; etiam
ne a Vobis
Hungaricum
In ube
renissimum
charissimum
re praeditum
carice in Au
Hungaricum
rogativis, qu
morice Imper
Dux, qua Reg
bett, atq; ad
Pest, Pilis, et
et Cumanorum
Quod ip
quam et sine
ducta moda
Dieta Fidelib
variq; potuer
per Hungaria
Comitatus, et
tibus Vestris Gratia et Clementia Nostra Cao-Regia benigne, jugite
propensae manemus. Datum in Archi-Ducali Civitate Nostra Vienna
Austriaca die Vigesimo quarta Mensis Decembris Anno Domini Milles

MÁRIA TERÉZIA EMLÉKKÖNYV

Maria Theresia

**MÁRIA TERÉZIA
EMLÉKKÖNYV**

MÁRIA TERÉZIA EMLÉKKÖNYV

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

A kötetet szerkesztette: Bódvai András

Tervezte és tördelte: Novák Fanni

Kontrollszerkesztő: Murányi Tibor

A kötet elkészítésében közreműködött:

Jenik András, Dr. Kiss Róbert Richard, dr. Molnár Krisztina

Illusztrációk biztosítása, jogi szervezés: dr. Farkas Zoltán, Mentor Star

Köszönetet mondunk Horváth Róbertnek, Juhász Gábornak, Krász Lillának
és Kulcsár Krisztinának a könyv előkészítésében nyújtott segítségért

Copyright: szerzők, Bódvai András, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., a képek jogtulajdonosai

A kötet kiadója: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2022
1016 Budapest, Gellérthegy utca 30–32.

Felelős kiadó: Erdélyi Rudolf Zsolt vezérigazgató

Nyomda: Alföldi Nyomda Zrt.

Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

ISBN 978-615-6428-05-9

TARTALOMJEGYZÉK

7 KÖSZÖNTŐ

9 ELŐSZÓ

KARL VOCELKA

12 EGY ÚJ IDŐSZÁMÍTÁS KEZDETE
MÁRIA TERÉZIA REFORMTÖREKVVÉSEI

IFEJ. BARTA JÁNOS

24 „ORSZÁGAINAK KÖZÖS ANYJA” – GAZDASÁG
ÉS TÁRSADALOM MÁRIA TERÉZIA POLITIKÁJÁBAN

KULCSÁR KRISZTINA

52 A KIRÁLYNŐ, A TÁRSURALKODÓ ÉS A HELYTARTÓ.
MÁRIA TERÉZIA URALKODÁSA AZ ORSZÁGGYŰLÉSEK
NÉLKÜLI IDŐSZAKBAN

KURUCZ GYÖRGY

74 A „JÓ KIRÁLYNŐ” EMLÉKEZETES CSELEKEDETE:
AZ ÚRBÉRI RENDELET

KÖKÉNYESI ZSOLT

94 MÁRIA TERÉZIA BÉCSI KORMÁNYZATA
ÉS MAGYAR HIVATALNOKAI

CZIGÁNY ISTVÁN

120 A MAGYAR KIRÁLYSÁG KATONASÁGA
MÁRIA TERÉZIA KIRÁLYNŐ HÁBORÚIBAN

KRÁSZ LILLA

152 „AZOKRÓL A DOLGOKRÓL, AMELYEK A TARTOMÁNYOK
EGÉSZSÉGÉNEK MEGŐRZÉSÉT SZOLGÁLJÁK” –
MÁRIA TERÉZIA (KÖZ)EGÉSZSÉGÜGYI REFORMJAI

KELÉNYI GYÖRGY

172 A MAGYAR ÉPÍTÉSZET MÁRIA TERÉZIA KORÁBAN

SERFŐZŐ SZABOLCS

204 MÁRIA TERÉZIA KÉPMÁSAI ÉS „EMLÉKEZETHELYEI”
MAGYARORSZÁGON

KULCSÁR KRISZTINA

246 A BÉCSI UDVAR VALLÁSOS MINDENNAPJAI
ÉS MÁRIA TERÉZIA MAGÁNVALLÁSOSÁGA

MAGYAR ZOLTÁN

266 MÁRIA TERÉZIA ALAKJA A NÉPHAGYOMÁNYBAN

302 IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS

308 ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

314 RÉSUMÉ

320 RÉSUMÉ

326 AZ EMLÉKKÖNYV SZERZŐI

KÖSZÖNTŐ

Mária Terézia vitathatatlanul a magyar történelem kimagasló személyisége, aki mindemeltt történetírásunkban eddig nem kapta meg az őt megillető helyet. Ha a történelmi tényeket és uralkodását elfogulatlan szemmel vizsgáljuk, alaposan átrajzolódik az a negatív kép, amelynek egyik méltatlan megnyilvánulása volt a királynő szobrának eltávolítása a Millenniumi emlékműről.

Mária Teréziának – a Habsburg Monarchia uralkodójaként, Magyarország és Csehország királynőjeként – negyvenéves uralkodása alatt sikerült megteremtenie a Birodalom népeinek olyan szellemi, kulturális, gazdasági prosperitását, amely előtte és utána sokáig példátlan volt Közép-Európában. Ez a tény vitathatatlan, még akkor is, ha erről is megoszlik az utódállamok emlékezete. A Mária Terézia uralkodása alatt megvalósuló egység annak előképének tekinthető, ami majd egy évszázaddal később az Osztrák–Magyar Monarchiában teljesebbé válik, és amelyik összehasonlíthatatlanul természetesebb történelmi, földrajzi, kulturális, mentalitásbeli egység volt, mint ma az Európai Unió.

A korábbi emlékkönyvekhez hasonlóan ez a kötet is – a legújabb kutatási eredmények felhasználásával – megszívlelendő tanulságokat és méltó emléket kíván állítani történelmünk kiválóságának, nagy királynőnknek, akiért a pozsonyi országgyűlésen összegyűlt magyar rendek közfelkiáltással készek voltak életüket és vérüket adni: „Vitam et sanguinem pro rege nostro!” Ezek a szavak visszhangozzanak bennünk e kötet olvasása során!

Semjén Zsolt

Miniszterelnök-helyettes

ELŐSZÓ

MARIA THERESA
D. G. Regina Hungariae, Archi D. Austriae et reliqua.
Nata A^o 1717. d. 12. May. Magni Ducis Saxoniae et Ducis
Lotharingiae Francisci I. Coniugis desponsata. A^o 1736. d. 12. Febr.
Posonii coronata. A^o 1741. d. 25. Junii.
C. P. S. C. Mai. Christian. Wilhelm. Sculp. Mart. Smollinger. a. 1742. A. D.

Öt évvel ezelőtt, 2017-ben ünnepeltük Mária Terézia születésének 300. évfordulóját. Neves külföldi történészek tollából új életrajzok jelentek meg, Bécsben és Alsó-Ausztriában több helyszínen rendeztek nagyszabású emlékkiállításokat. Egy nemzetközi koprodukció keretében kétrészes játékfilm mutatta be Mária Terézia ifjúkorát a trónra lépésig. Abban az évben Magyarországon és Európában is számtalan megemlékezést, konferenciát, tudományos tanácskozást tartottak, amelyek a királynő személyét és uralkodását, korának eseményeit vizsgálták különféle szempontokból. Joggal tehetjük fel a kérdést: lehet-e újat mondani a 300 éves jubileum árnyékában, van-e szükség egy újabb tanulmánykötetre? Nem mondtak el már mindent, amit lehetett? Nem ismerünk minden eseményt, minden részletet?

Úgy vélem, kell és érdemes is újra és újra foglalkozni a közismert történelmi személyiségekkel, és így Mária Teréziával is. Az évforduló tudományos eseményei ugyanis újfajta kutatási irányokat jelöltek ki, a kutatók ezért más szemszögből láthatják a királynő és császárné életét és uralkodását, és így a történészek vizsgálatainak nyomán évről-évre friss eredmények látnak napvilágot. Ezek fényében egyre élesebb kép alakul ki bennünk róla vagy korának más történelmi alakjairól, és egyre közelebb juthatunk elődeinkhez – legyenek akár egyszerű sorból, akár uralkodócsaládból származók. Ezt nem csak rokoni kapcsolatom miatti személyes elfogultságom mondatja velem, hanem ezt bizonyítják történelmi tanulmányaim is.

Mária Terézia esetében ezt a közeledést sok tényező segíti. Elsősorban a forrásbőséget kell hangsúlyoznom. A kötet tanulmányaiból kiderül, milyen hatalmas mennyiségű és mennyire sokrétű az a ránk maradt hivatalos és magánjellegű iratanyag, amely megvilágítja a 18. századi eseményeket, a királynő személyét és szándékait, rendelkezéseinek hátterét, a körülötte élt emberek tetteit. Ezek a 18. századi források mind bepillantást engednek Mária Terézia uralkodásának körülményeibe, hivatalos és magánéletének részleteibe, sőt akár saját gondolataiba. E dokumentumok java része még mindig feltárássra, megismerésre vár – annak ellenére, hogy a királynő születése óta 305, halála óta pedig 242 év telt el.

Mária Terézia olyan uralkodó volt, akinek megadott, hogy több évtizedig kormányozhassa országait és tartományait. Fia, II. József az 1760-as években írt programtervében mindössze tíz évet kért magának, és úgy gondolta, ennyi idő alatt alapjaiban meg tudja majd újítani a Habsburg Monarchiát. Az egy évtized azonban csupán sietős, gyors, „türelmetlen” reformokra volt elegendő, amelynek végén szinte mindegyik rendeletét visszavonta. Vele ellentétben anyja negyven évig ült a trónon, így láthatta bevezetett rendelkezéseinek hatását is, szükség esetén újabb alapvető változásokat tudott elindítani, finomíthatta rendelkezéseit. Jelentősége ebből a tényből is fakad: személye hosszú időre folyamatosságot jelentett a 18. századi Habsburg Monarchiában. Uralkodónóként az állandóság szimbóluma volt – hasonlóképpen, mint az idén elhunyt brit királynő, II. Erzsébet, vagy elődje, Viktória királynő. Mária Terézia uralkodásának egyik jellegzetességét jól mutatják a kötet szerzőinek tanulmányai: az állandóság nem jelentett változatlanságot. Mária Terézia kétségkívül ragaszkodott a hagyományokhoz és megszokott kormányzási módszereihez, szükséghelyzetben azonban képes volt változtatni uralkodásának súlypontjain. Uralkodásának évtizedei alatt sikerrel alkalmazkodott a 18. századi történelmi eseményekhez, az országaiban bekövetkezett változásokhoz, igen sokszínű tartományainak sajátos belpolitikai, gazdasági és társadalmi állapotaihoz. Ezt azonban úgy tette, hogy vallásos és dinasztikus nevelése révén hű maradt elveihez, azokat nem tagadta meg.

Mindebben egész uralkodása során segítette kötelességtudata és munkamorálja. A ma élő ember számára bámulatos és szinte felfoghatatlan, hogy volt képes egyszerre több szerepet betölteni, hogy jutott ideje egyszerre az uralkodásra, a tanácskozásokra, az audienciákra, a kötelező formális udvari programokra, és hogy tudott mindeközben egyúttal szerető hitves, várandós asszony vagy gyermekeit nevelő édesanya, sőt alattvalóinak közös édesanyja is maradni. Irigylésre méltó eltökéltsége és céltudatossága. Kormányzásának sikerét az adta, hogy feladatát mindig komolyan vette, szoros beosztással élt és hajlandó volt áldozatot hozni, nem pedig a könnyed szórakozást kereste, jóllehet fiatalasszonyként – ha alkalma adódott rá – igen kedvelte az ilyesfajta mulatságokat is.

Mária Terézia 1740-ben, apja elhunyt után különlegesen nehéz helyzetben találta magát, amikor várandósan birodalmát több irányból is fenyegették a külföldi hadseregek. Ekkor kezdődött az a különleges kapcsolat, amely a királynőt mindvégig a Magyar Királysághoz és alattvalóihoz fűzte. Soha nem feledkezett el, mit köszönhetett a magyar rendeknek 1741-ben, amikor Pozsonyban kiálltak mellette, és felajánlásuknak köszönhetően sikerült megerősítenie a hadseregét, és így megvédenie trónját. Uralkodásának későbbi éve alatt is visszaemlékezett erre, Magyarországot „az első királyságom” néven illette, és mindig előszeretettel emlegette az ország így szerzett dicsőségét. Éppen ezért különösen örülök, hogy e kiadvány elsősorban a magyar történet-szek legújabb kutatásairól ad számot, megvilágítva a Magyar Királyság akkori helyzetét. A kötet tanulmányai körbejárják Mária Terézia legfontosabb rendeleteit, amelyek alapvető, uralkodói évein jócskán túlmutató és a későbbiekben is ható reformokat indítottak el. A történész szerzőgárda ezeket a reformokat és jelentőségüket ismerteti: hogyan indult meg ebben az időszakban a professzionalizáció, miként alakult ki egy új, szakértő hivatalnoki, katonai, egészségügyi elit, amelyre szükség volt egy modern államalakulat működése során, és miként kormányozták a királyságot Bécsből.

A háborús események, a hadszervezet átalakítása kerül előtérbe Czigány István tanulmányában, aki a császári-királyi hadsereg magyar származású jelentős, napjainkban is ismerősen csengő nevű személyiségeit, mint Nádasdy Ferencet, Batthyány Károlyt vagy Hadik Andrást és karrierjüket is bemutatja. Kökényesi Zsolt tanulmányában a hivatalszervezetben bevezetett változásokat vázolja fel, azt, milyen új szerephez jutottak a magyar nemesek és hivatalviselők Bécsben a központi kormányzerveknél. A királynőnek ez a lépése is azt tanúsítja, hogy bölcs politikus módjára maga mellé tudta állítani a sokszor nehezen kezelhető magyarországi rendeket, és maga köré gyűjtött egy magyar politikai elitet. Uralkodásának végére kialakult egy hozzá igen szorosan kötődő, lojális nemesi-hivatalnoki réteg, akik segítségével véghez tudta vinni a reformjait. Ezek a reformjai fejlődést, virágzást indítottak el, azonban nem csupán a Magyar Királyságban, hanem az uralma alá tartozó valamennyi országban és tartományban. Alattvalóinak „gondoskodó anyja” kívánt lenni, éljenek a Habsburg Monarchia bármelyik részén is, ezért jelentőségét nem csak magyar viszonylatban fontos kiemelni. Ahogy az Karl Vocelka nagyívű tanulmányában olvasható, rendeletei révén alattvalóinak jólétét, a közjót kívánta elérni az élet minden színterén: közigazgatástól kezdve a bíráskodáson, oktatásügyön, gazdaságpolitikán át egészen az egészségügyig.

A reformok közül is kiemelendő az úrbéres viszonyok rendezése, amely a Magyar Királyságban 1767 után indult meg, és alapjaiban szabályozta a földesurak és a jobbágyok viszonyát. Kurucz György tanulmányában rávilágít a magyar sajátosságokra is. A kiválasztott egyedi eseteket olvasva életszerűvé válnak előttünk a rendelkezés végrehajtásának nehézségei, de a végeredmény pozitív következményei is. Krász Lilla tanulmányából hasonlóképpen megismerhetjük az új, „modern” egészségügyi rendeletek, szabályozások több évtized múltán is érzékelhető hatásait. Ezek a fontos intézményi és adminisztratív változások már Mária Terézia uralkodása

alatt jelentősen átalakították az egészségügyi szervezetet. Különösen érdekes olvasni arról, milyen követelményeket támasztottak már a 18. században a képzett és tanult orvosokkal, sebészekkel, gyógyszerészekkel vagy akár a bábákkal szemben. Ifj. Barta János a gazdasági téren bevezetett rendeleteket és újításokat vizsgálja. Bemutatja azt a kameralista kereskedelempolitikát, amelynek következtében a Magyar Királyságnak az a szerep jutott, hogy biztosítsa a monarchia többi tartománya számára a mezőgazdasági terményeket. A tanulmány azonban arra is rámutat, hogy a magyarországi ipar fejlődését ennek ellenére nem lehetett meggátolni, valamint képet nyújt a korabeli magyar társadalom rendszeréről, amelyen Mária Terézia nem kívánt változtatni. Kulcsár Krisztina az 1765 és 1780 közötti évek kormányzati módszereit vizsgálja, a királynő, a társuralkodó II. József és a helytartó Albert szász-tescheni herceg szerepén keresztül. Tanulmányában új magyarázatot ad arra a kérdésre, miért nem hívtak össze ebben az időszakban újabb országgyűlést. Részletesen bemutatja azokat az eseményeket, amelyek következtében sor kerülhetett volna újabb magyar országgyűlésekre, de hasonlóképpen rámutat azokra az érvekre is, amelyek végül megakadályozták ezt.

A királyság életében bekövetkező virágzást és fejlődést Kelényi György mutatja be az épített örökség magyar barokk emlékein keresztül. Tanulmányából kiderül az állami egyházpolitika súlypontja: a vidéki plébániatemplomokra szükség volt, hogy a katolikus vallás szerepét hangsúlyozhassák. A világi építészetet a főúri kastélyokon keresztül ismerhetjük meg, a budai királyi palota és a gödöllői Grassalkovich-kastélyon túl pedig az utóbbi mintájára épített magyarországi, úgynevezett Grassalkovich-stílusú kastélyokat is. Kulcsár Krisztina egy külön tanulmányban jellemzi a bécsi udvar vallásos mindennapjait a 18. század második felében, azt, milyen fontos szerepet játszott a katolikus vallás és milyen példát mutatott a császári család a korszak emberei számára. A királynő kéziratossá céduláinak segítségével ugyanakkor betekintést nyújt személyes vallásosságába. Az ismeretlen források révén meglepően közel kerülhetünk a királynő belső gondolataihoz. Serfőző Szabolcs művészettörténeti tanulmányából megtudhatjuk, hogy Mária Terézia alakját és képét már egykorúan alakították a róla készült ábrázolások, portrék, grafikák és más műalkotások. Már a 18. században tudatosan használták a bécsi udvarban az uralkodó személyét, hogy a képi ábrázolásokon keresztül közvetlenebbül elérhessék a társadalom minden rétegét, és így befolyásolhassák a véleményüket. A királynő alakjának továbbélését Magyar Zoltán egy különleges szempontból vizsgálja: a gazdagon fennmaradt néphagyományok, a mondák és anekdoták pozitív, hősies vonásokat kölcsönöznek a királynőnek. A tanulmányban alapos elemzést nyújt a mondák történeti háttéréről, sőt azok nemzetközi kapcsolódásairól is.

Jövőre, 2023-ban újabb jubileumi ünnepségre kerül sor: a magyar országgyűlés 300 éve iktatta törvénybe a Habsburgok nőági örökösödési rendjét. Ez az úgynevezett Pragmatica Sanctio volt az, amely lehetővé tette, hogy Mária Terézia nőként elfoglalhatta a Habsburg Monarchia trónját. E rendelkezés mondta ki, hogy fiúörökösök hiányában III. (VI.) Károly elhunyt esetén az ő leányai (és azok utódai) öröklik országait, vagyis Mária Terézia és – szükség esetén – Mária Anna. Az ő örökös nélküli haláluk esetén következtek volna csak fivére, I. József német-római császár és magyar király leányai, majd utána az I. Lipóttól származó leányág. Ezt a megállapodást 1720 és 1723 között a Habsburg-uralom alatt álló tartományok és országok elfogadták, törvénybe iktatták, és ez megteremtette a királynő uralkodásának feltételét a monarchián belül. Bizom abban, hogy jövőre, az újabb évforduló kapcsán ismét értékes kutatási eredményekkel gazdagodhatunk. Ezek az alkalmak ugyanis újabb vizsgálati szempontokat adnak, újabb tudományos módszerekre, témákra és célokra ösztönzik a történészeket, hogy így még jobban megértsük a történelmi korszakokban élt elődeinket, így a számomra különösen fontos ősmet, Mária Terézia királynőt és császárnét. Amíg erre sor kerül, addig jelen kötet tanulmányainak új eredményeit és megállapításait ajánlom az érdeklődő olvasók figyelmébe.

Habsburg György

MÁRIA TERÉZIA KÉPMÁSAI ÉS „EMLÉKEZETHELYEI” MAGYARORSZÁGON

Mária Terézia a Habsburg-dinasztia azon kevés uralkodóinak egyike, akinek alakja máig elevenen és pozitív előjellel él a hazai történeti emlékezetben. Ennek okai sokrétűek, ám alapvető jelentőségű az a körülmény, hogy a királynő uralkodásának négy évtizedét béke és konjunktúra jellemezte Magyarországon. Ebben az időben teljesedett ki a török hódoltság kora utáni lassú konszolidáció, amely a gazdaság és a kultúra területén egyaránt látványos fellendülést eredményezett. Bőven akadtak ugyanakkor konfliktusok is a bécsi udvar és a Magyar Királyság, illetve az 1690 óta Habsburg fennhatóság alatt álló Erdélyi Fejedelemség között, különösen a protestáns felekezetekkel kapcsolatos ügyekben.

A királynő pozitív imázsának kialakulásához és fennmaradásához nagyban hozzájárult Mária Terézia intenzív képzőművészeti reprezentációja is, amelynek számos emléke máig fennmaradt. Az ókortól kezdve az uralkodói reprezentáció legalapvetőbb formája a személyes jelenlét, hiszen az uralkodó teste szolgált a fejedelmi hatalom megjelenítésének elsődleges eszközeként. Távollétében rendszerint valamilyen képi ábrázolás „helyettesítette” az uralkodó személyét, például viaszpecsét vagy portré szolgált *in effigie* megjelenítésének, azaz *képviselő* eszközöként. Marosi Ernő meg-

állapítása szerint „a forma és a tartalom között ebben az esetben helyettesítési viszony áll fenn, a *repraesentatio* eredeti értelmében, vagyis: egy anyagi létező egy másikat, egy érzékfelettit megjelenít, képvisel.”¹ Ez a képfogalom az alapja a kora újkori uralkodói reprezentáció különféle megnyilvánulásainak is.²

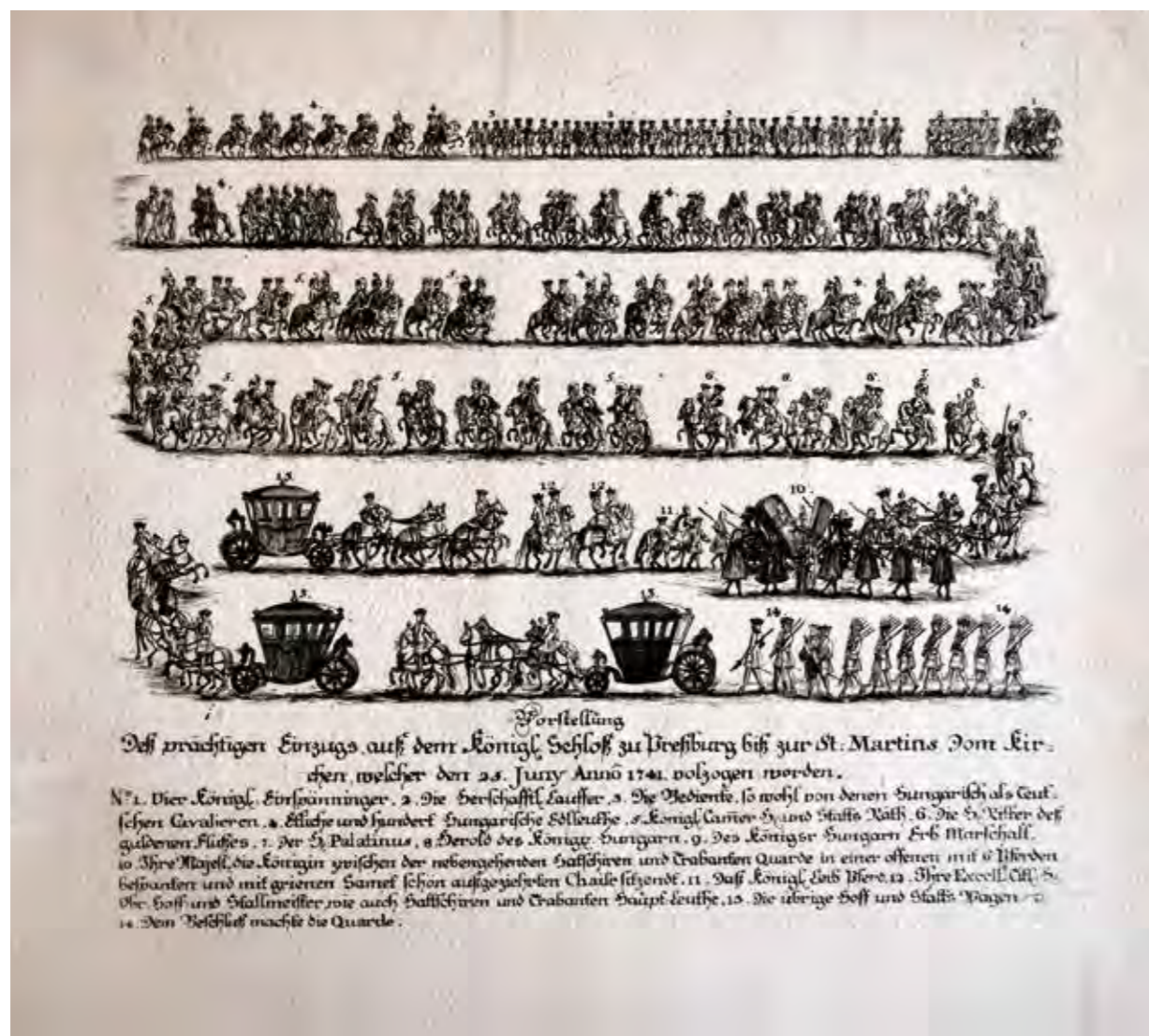
Mária Terézia uralkodása alatt a bécsi udvar rendkívül tudatosan és programszerűen használta saját korának különféle vizuális médiumait annak érdekében, hogy a képek nyelvén is megszólítsa a társadalom széles rétegeit, s ilyen módon is formálja az uralkodó karakteréről a közvéleményben élő képet, vagyis a királynő *image*-át. Ezt a politikai és reprezentációs célú médiahasználatot a tudatosság mellett rendkívüli intenzitás is jellemezte, épp ezért nem túlzás azt állítani, hogy Mária Terézia a maga korának egyfajta „médiasztárja” volt.³ A festészeti, szobrászati és sokszorosított grafikai művektől az érmeken át az iparművészeti tárgyakig számos médium volt a hordozója ennek a tudatos „kép-politikának”, az uralkodó „vizuális propagandájának”. Az uralkodói imázs formálásában különösen fontos szerepet játszottak a főként bécsi és augsburgi rézmetszők által előállított, az egész közép-európai Habsburg Birodalomban terjesztett metszetek és rölapok, valamint Mária Terézia reprezentatív festett portréi. Ezek

az ábrázolások hol apostoli magyar királyként, Szent István méltó utódaként, hol nagy hatalmú, több országban regnáló uralkodóként, hol pedig az osztrák örökösödési háborúban győzedelmes „hadúrnöként” jelentették meg Mária Teréziát, máskor pedig – uralkodói jelmondatával (*Justitia et Clementia*) összhangban – igazságos és kegyes királynőként, vagy pedig családanaként, illetve özvegyként láttatták a császárnét. (Lásd 6. o.)

A bécsi udvar által Mária Terézia kapcsán alkalmazott reprezentációs eszköztár részben a korábbi Habsburg uralkodók imázs-formálását

is meghatározó dinasztikus hagyományokat követte. Különösen apja, VI. Károly (1685–1740) császár sokrétű képi propagandája szolgálhatott modellként, de számos új tartalmi és formai elemmel is bővült ez a „képretorikai” eszközkészlet.

Az alábbiakban igyekezünk áttekintést nyújtani arról, milyen tartalmi és formai sajátosságok jellemezték Mária Terézia magyarországi, illetve magyar királynőként Közép-Európában kifejtett reprezentációját, különös tekintettel portréikonográfiájának magyar vonatkozásaira.

Mária Terézia koronázási menete Pozsonyban

A pozsonyi koronázás ceremóniaképei

Mária Terézia magyarországi képzőművészeti reprezentációjának egyik központi eleme volt magyar király(nő)i címének képi megjelenítése, amelyhez 1741. június 25-i pozsonyi koronázásának ceremóniája és az ifjú uralkodónő ottani „szcenírozása” szolgált forrásként. Ennek központi gondolata az volt, hogy a trónra lépő uralkodónő a nőági öröklés – azaz a magyar rendek által 1723-ban elfogadott *Pragmatica Sanctio* – értelmében a Magyar Királyság legitim uralkodójává válik, vagyis nőként is teljes jogú királyként, mintegy „királyasszonyként”, *rex foemina*ként uralkodik.⁴ VI. Károly halálát követően azonban több európai uralkodó is vitatta Mária Terézia trónöröklésének legitimitását, ami a Károly Albert (1697–1745) bajor választófejedelem ellen vívott osztrák örökösödési háború (1740–1748) kitöréséhez vezetett.

Mindezek hatására az 1740-es években magyar királyi címének hangsúlyozása állt Mária Terézia reprezentációjának középpontjában, azaz annak demonstrálása, hogy nő léte is ő a Magyar Királyság törvényes uralkodója. Uralkodásának első éveiben – férje, Lotaringiai Ferenc (1708–1765) 1745. évi német-római császárrá koronázásáig – ez még nagyobb hangsúlyt kapott azáltal, hogy uralkodói címei közül a magyar királyi titulus volt a legrangosabb, amint titulátúrájában is ez szerepelt az első helyen: *Hungariae, Bohemiae regina, archidux Austriae, dux Burgundiae, comes Tyrolis*.⁵

Mária Terézia magyar királyi címének képi megjelenítésére leginkább a pozsonyi koronázási ceremóniát meglevenítő ábrázolások voltak alkalmasak. Így például egy Frankfurtban fél-évente kiadott hírlap 1741 őszi számában a po-

Mária Terézia pozsonyi koronázása
Óndombormű az uralkodópár szarkofágján

zsonyi koronázásról szóló beszámolót a Szent Márton-templomban tartott egyházi szertartását ábrázoló (kihajtható) nagy méretű rézmetszet illusztrálja. A metszet a ceremónia csúcspontját jeleníti meg, vagyis azt a mozzanatot, amint Esterházy Imre esztergomi érsek és Pálffy János nádor együtt helyezik az előttük térdelő királynő fejére a koronát. A lap külön is ábrázolja a Szent Koronát, ezáltal is hangsúlyozva a koronázási aktus szakrális jellegét és legitimitását.⁶ (Lásd 209. o.)

Egy ismeretlen mester – talán a több hasonló sorozatot is kiadó augsburgi Elias Bäck (1679–1747) – egy röplap jellegű önálló metszetekből álló sorozatot is megjelentetett a pozsonyi koronázás egyes jeleneteiről.⁷ (Lásd 206. o.) Egy hasonló sorozat kiadását tervezte Salomon Kleiner (1700–1761) bécsi rézmetsző is, aki 1741 júliusában egy négyoldalas latin nyelvű hirdetményben arról tájékoztatta a magyar nemeseket, hogy 500 példányban egy tizenhét lapból álló díszalbumot tervez megjelentetni Mária

Mária Terézia megkoronázása a pozsonyi Szent Márton-templomban

Terézia pozsonyi koronázásáról, amihez előfizetőket keres.⁸ A kötet végül ismeretlen okból nem jelent meg, a felhívás szövegéből azonban kiderül, hogy Kleiner egy hónappal korábban részt vett a pozsonyi koronázáson, s lerajzolta annak jeleneteit. Elképzelhető, hogy ekkor készült az a Párizsban őrzött nagy méretű tusradz, amely a Szent Márton-templom szentélyét ábrázolja Mária Terézia koronázásának jelenetével. (Lásd 209. o.)

A pozsonyi koronázás kiemelkedő jelentőségét mutatja az is, hogy a ceremónia ábrázolása a ki-

rálynő és férje közös síremlékén is helyet kapott. A Balthasar Ferdinand Moll által 1754-ben készített, a bécsi kapucinus templom kriptájában található ólomszarkofág hosszanti oldalain két-két relief reprezentálja az uralkodópár címeit: az egyik oldalon Lotaringiai Ferenc bevonulása látható Firenzébe toszkán nagyherceggként, illetve Frankfurtba német-római császárként, a másik oldalon pedig Mária Terézia cseh és magyar koronázásának ábrázolása kapott helyet, utóbbin a Dunán való átkelés és a bevonulás, valamint a koronázási kardvágás jelenetével.⁹ (Lásd 207. o.)

A pozsonyi koronázási ceremónia a témája annak a negyedszázaddal később, 1768-ban készült festményciklusnak is, amely a Magyar Udvari Kancellária bécsi palotájában, a kancellár fogadószobájának falain kapott helyet.¹⁰ A festő, Wenzel Pohl (1735 k.–1769 után) tekintélyes, 6200 forintos honoráriumot kapott a műért, amelyet a királynő magánpénztárából fizettek ki a mesternek és segédjének, Franz Messmernek 1770 októberében.¹¹ A képciklus tehát a királynő „ajándéka” volt a Kancellária számára. A rokokó *boiserie* falburkolatba foglalt hat pannó a pozsonyi koronázás egyes jeleneteit ábrázolja, meglepő módon több mint huszont év távlatából is rendkívül pontosan és részletgazdagon. Az első kép a királynő fogadását ábrázolja az országhatáron, a másodikon pedig a koronázás egyházi ceremóniája látható a Szent Márton-dómban. A harmadik, nagyobb méretű pannó témája a királynő hódolata a főtéren álló Mária-oszlop előtt, a negyediké pedig az arany-sarkantyús vitézek felavatása a ferences templomban. Az ötödik kép a királynő eskütételét ábrázolja az irgalmasok temploma előtti téren, végül a hatodikon a rituális kardvágás jelenete látható a koronázási dombon.

Mária Terézia megkoronázása a pozsonyi Szent Márton-templomban

Mária Terézia koronázási díszruhája

A pozsonyi koronázás egyik leglátványosabb eleme Mária Terézia magyaros szabású díszruhája volt, amely jelképesen magyarrá tette, s egyben előkelő uralkodónőként „szcenírozta” az ifjú királynőt. Hogy milyen is volt ez a koronázási díszruha, arról elsősorban a szertartásról fennmaradt beszámolók és az alább bemutatandó koronázási portrék alapján alkothatunk fogalmat.¹² A ceremónia legrészletesebb leírása a bécsi főudvarmesteri hivatal által vezetett jegyzőkönyvben olvasható. A *Zeremonialprotokolle* hangsúlyozza, hogy a királynő „magyar öltözetet” (*hungarische Kleydung*) viselt a koronázás során.¹³ A szoknya és a ruhaderék fehér

crisette-ből, azaz hullámvonalasan mintázott nyersszínű selyemszövetből készült, amelyet aranyozott fémszálás hímzés, valamint rubin-, smaragd- és gyémántkövek díszítettek. A kötény és az ingváll ujjai flamand csipkéből készültek, a bő szabású ujjakat gyémántokkal és gyöngyökkel díszített szalag fogta össze. A ruhaderék közepén férje, Lotaringiai Ferenc toszkán nagyherceg gyémántokkal kirakott miniatűr portróját viselte, amelyet az 1736. január 31-i leánykérés alkalmából, jegyajándékként kapott a hercegtől.¹⁴

A királynő koronázási díszruhájához a korabeli magyar nemesi női viselet szolgált modellként. Ennek jellegzetes elemei a bő szabású, sűrűn redőzött szoknya és a csipkekötény, valamint

Mária Terézia koronázási díszruhájából készült pluviálé

a fehér vászonból készült ing, melynek buggyos ujját szalaggal átkötötték, továbbá az ing fölött viselt ruhaderék.¹⁵ Ezeket a kora újkori ceremóniális díszruha jellegzetes elemeivel – uszályos, bő szabású panier-szoknya, aranyszínű fémfonalas domború hímzés, gyöngydíszítés stb. – ötvözve alkottak reprezentatív, magyaros jellegű koronázási öltözeteket Mária Terézia számára.

A királynő magyaros koronázási öltözeke szerves folytatása volt annak a kora újkori hagyománynak, amely ekkor már közel két évszázada meghatározta a Habsburg uralkodók magyar koronázási díszruháját. Az írott és képi források tanúsága szerint ugyanis a Habsburg-dinasztia tagjait II. Miksa 1563. évi pozsonyi koronázásától kezdve magyar főúri viseletben, rendszerint vörös színű dolmányban és mentében koronázták magyar királlyá. A „beöltözés”, mint egyfajta szerepjáték, amelynek révén a Habsburg uralkodók a koronázás idejére jelképesen magyarrá váltak, a szimbolikus politika nyelvén azt az üzenetet közvetítette, hogy az idegen dinasztiaiból származó uralkodó jó magyar királyként, Szent István méltó utódaként fogja kormányozni az országot. A Habsburg-házi magyar királyok magyar(os) koronázási díszruhája tehát a szimbolikus legitimáció látványos eszközeként szolgált.

A szöveges és képi források tanúsága szerint a magyar királyné-koronázások során a Habsburg uralkodók feleségei nem magyaros, hanem „német” udvari díszruhát viseltek.¹⁶ Mária Teréziának a magyar nemesi női viselet mintájára összeállított koronázási díszruhája tehát előzmények nélküli invenció volt, amely rendkívül hatásosan és egyszerre jelenítette meg a királynő „magyarságát”, női mivoltát és uralkodói címét.¹⁷

A koronázási díszruha metamorfózisa

Nem sokkal a pozsonyi koronázás után Mária Terézia Erdődy Gábor (1684–1744) egri püspöknek ajándékozta a ceremónia során viselt öltözetét, hogy a püspök főpapi ornátussá alakíttassa azt át. A különleges adomány hármast szolgált: egyrészt látványos megnyilvánulása volt a királynő vallásosságának és kegyességének,¹⁸ másrészt kifejezte az uralkodó megbecsülését Erdődy püspök iránt, aki nagyrészt maga celebrálta a pozsonyi koronázási szertartást az idős Esterházy Imre (1663–1745) esztergomi érsek helyett.¹⁹ Harmadrészt az ajándékozás lehetőséget adott arra, hogy az egyszeri alkalomra készült koronázási díszruha drága anyaga püspöki ornátussá átalakítva mintegy újrahaznosításra kerüljön. Az aranyozott fémszálás hímzéssel díszített öltözet valóban igen nagy értéket képviselt, költsége a források szerint mintegy 3000 forint volt, ami a pénzérmék színezüsttartalma (12,6 g) alapján mai érteken több mint 10 millió Ft-nak felel meg.²⁰

A pluviáléból, azaz vecsernyepalástból, miseruhából, mitrából, stólából, manipulusból és kehelytakaróból álló együttes máig fennmaradt: a pluviálé és a mitra az egri székesegyház gyűjteményében található, míg a miseruha és a stóla 1804-ben, a szatmári egyházmegye megalapításakor a szatmárnémeti székesegyházba került, ahol ma is őrzik. A vecsernyepaláston és a kazulán az 1741-es évszámot adó latin nyelvű kronosztichonos feliratok is emlékeztetnek arra, hogy az ornátus Mária Terézia magyaros koronázási díszruhájából készült, amelyet a királynő kegyes utasítására adományoztak az egri püspöknek.²¹ A 321 cm széles, 155 cm magas pluviálé a koronázási díszruha szoknyájából készülhetett, leg-

inkább az uszályszerűen megnyújtott szoknya hátsó részéből, amelyet a királynő főudvarmesternője, Fuchs-Mollard grófnő vitt a koronázási menetben.

A felirat mellett motívumegyezések is alátámasztják, hogy a pluviálé valóban Mária Terézia koronázási díszruhájából készült. A pluviálé selyem alapszövetét aranyozott fémszálas domború hímzés díszíti. Ennek ismétlődő ornamentái jól felismerhetők a királynő koronázási díszruhás portréin is, így például az „S” formájú levelek és a leveles virágtövek a szoknya derékrészén.

Az a tény, hogy Mária Terézia koronázási díszruhájának hímzett mustráját ennyire pontosan ábrázolták a róla készült portrékon, arra enged következtetni, hogy azok prototípusa „élet után” készülhetett, nem sokkal a koronázás után, még az ornátussá történt átalakítás előtt. Ennek részletei nem ismertek, azt azonban tudjuk, hogy a koronázás után a pozsonyi várban három napon át a koronázási jelvényekkel együtt a királynő díszruháját is közszemlére tették,²² ami jó alkalom lehetett a koronázási jelvények és a díszruha lerajzolására.

Itt jegyezzük meg, hogy a pluviálé súlya a fémfonals hímzés miatt igen nagy, mintegy 18 kg. A koronázási díszruha összsúlya tehát legalább 30 kg lehetett. A koronázási palást súlya 4,7 kg, a korona és a koronázási kard súlya 2–2 kg. Mária Terézia koronázási ornátusának összsúlya tehát mintegy 40 kg-ot tehetett ki. A huszonnégy éves királynőnek – aki épp három hónappal korábban adott életet elsőszülött fiának, a későbbi II. Józsefnek – a koronázási szertartás végén ezzel a súllyal kellett elvégeznie a koronázási kardvágást, mégpedig női nyeregben ülve a ló hátán.

Koronázási lovasportrék

Az osztrák örökösödési háború idején, az 1740-es években Mária Terézia reprezentációjának egyik központi eleme volt annak hangsúlyozása, hogy nő léte is ő a Magyar Királyság törvényes uralkodója. A magyar királyi titulus képi megjelenítésének különösen adekvát formájaként szolgáltak azok a lovas képmások, amelyek a pozsonyi koronázási dombon, a rituális kardvágás közben jelenítik meg a királynőt. A lóháton ülő uralkodónő alakja a kortársak számára mindennél egyértelműbben jelenítette meg Mária Terézia királyi hatalmát és annak legitimitását, de egyúttal királyi rangjának férfias karakterét, *rex foemina* címét is.²³

Mária Terézia Magyarország történetének 48. királya volt, de csak egyetlen női elődje volt: I. (Nagy) Lajos (1342–1382) leánya, Mária királynő (1371–1395), aki apja halála után, alig 11 évesen került trónra, mígnem 1387-ben férje, Luxemburgi Zsigmond vette át tőle az ország kormányzását. Az Anjou-házi Mária királynő és Mária Terézia (hivatalos nevén II. Mária) trónra lépésének körülményei igen hasonlóak voltak: amint Nagy Lajos király, úgy VI. Károly császár is fiú utód nélkül halt meg, így mindkettőjük számára kardinális jelentőségű volt a leányági trónutódlás biztosítása. A magyar rendi alkotmány nem tartalmazta a nőági trónöröklés lehetőségét, ezért ahhoz, hogy az ország legitim uralkodójává váljanak, hivatalosan mindkét hercegnőt királynővé, s nem „királynővé” koronázták, azaz jogi értelemben titulusuk *rex Hungariae* volt.

Mária Terézia női mivoltának és a királyi hatalom férfias jellegének kettőssége jutott kifejezésre a pozsonyi koronázási szertartás során is: a ceremónia kezdetén, a főoltár legelső lépcsőjén

Mária Terézia koronázási kardvágása

Mária Terézia kardvágása a pozsonyi koronázási dombon

térdelve a királynő *Ego Maria Theresia Domina et Rex Hungariae profiteor et promitto coram Deo...* szavakkal tett tanúbizonyságot hitéről, majd a szertartás végén a rendek *Vivat domina rex noster*,²⁴ azaz „Éljen (úr)asszonyunk és királyunk!” felkiáltással köszöntötték új uralkodójukat.²⁵

Az idézett latin akklamációhoz hasonlóan a királynőt magyar uralkodóként megjelenítő képi ábrázolásokon is egyszerre vannak jelen a női identitás jegyei és a királyi hatalom férfias szimbólumai. A legújabb történeti irodalom értelmezése szerint Mária Terézia esetében elvált egymástól „természetes” és „politikai” teste,²⁶ vagyis sajátos ellentét feszült nőies megjelenése és az általa képviselt királyi hatalom maskulin karaktere között. Az utóbbi időben a „királyi kettős test” ezen elmélete vált Márai Terézia, mint *rex foemina* reprezentációjának alapvető értelmezési keretévé.²⁷

Ez a kettősség leginkább Mária Terézia úgynevezett koronázási lovasportrén érzékelhető, amelyek a koronázási kardvágás rítusa közben, lovon ülve, fején a magyar királyi koronával, kezében karddal ábrázolják a királynőt, mégpedig abban a magyaros díszruhában, amelyet a pozsonyi koronázási ceremónia során viselt. Sajátos módon ezek a lovasportrék többnyire kis méretű (kb. 45×30 cm) kabinetképek, a műfajnak csak egyetlen monumentális emléke ismert, egy a körmendi kastélyban őrzött, mintegy 2,9×2 m-es festmény, amely feltehetően a kastély 1745-ben felépült lovardája számára, a kegyúri páholy díszeként készült.²⁸ (Lásd 213. o.)

A kora újkori magyar koronázási szertartások egyik elengedhetetlen eleme volt a jelképes kardvágás a koronázási dombon: a pozsonyi Szent Márton-dómban lezajlott egyházi szertartást követő világi ceremónia végén az uralkodó lóháton ülve felugratott a Duna-parthoz közel fekvő Királydombra, amelyet az ország valamennyi vármegyéje által felküldött földből emeltek, s így a Magyar Királyság egészét jelképezte. A dombon a király a négy égtáj felé suhintott a hagyományosan Szent Istvánnak tulajdonított –

valójában 15. századi – koronázási díszkarddal, annak jeleként, hogy az országot minden irányból megvédi az ellenségtől. Ezt a „beavatási” rítust a huszonnégy éves Mária Terézia is elvégezte pozsonyi koronázása során. Sir Thomas Robinson angol követ elragadtatással tudósított a ceremóniáról egyik levelében: „*The coronation on the 25th was magnificent and well ordered. The queen was all charm; she rode gallantly up the royal mount (...) The antiquated crown received new graces from her head, and the old tattered robe of St. Stephen became her as well as her own rich habit, if diamonds, pearls and all sorts of precious stones can be called clothes.*”²⁹ (A koronázás [1741. június] 25-én pompás és jól szervezett volt. A királynő csupa báj volt, igen elegánsan lovagolt fel a koronázási dombra (...)) Az ódon korona új kecsességet nyert a fején, és Szent István régimódi palástja is, de főként a maga pompás díszruhája, ha a gyémántokat, gyöngyöket és mindenféle drágaköveket öltözéknek nevezhetjük.)

Mária Terézia kardvágása, illetve lovasportréja az 1740-es években szinte ikonikus kifejezőeszközzé vált a királynő magyar uralkodói címének. A bécsi udvar igyekezett széles körben terjeszteni ezt a képtípust, s ennek érdekében a pozsonyi koronázásra a bécsi pénzverdében készített, Matthäus Donner (1704–1756) éremvénnök által tervezett arany, ezüst és bronz emlékérmék hátoldalán is ez a jelenet látható.³⁰

Mária Teréziáról számos olyan festmény és metszet is készült, amelyek a kardvágási ceremónia közben, a drágakövekkel díszített koronázási díszruhában, fején a Szent Koronával, kezében a koronázási karddal, lóháton ülve ábrázolják alakját, háttérben a pozsonyi vár látképével.³¹ A képtípus ikonikus kifejezőeszközzé vált a ki-

rálynő legitim uralkodói címének, politikai hatalmának és katonai sikereinek. Az ábrázolás népszerűsége minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy rendkívül hatásosan jeleníti meg azt a gondolatot, hogy Mária Terézia nő léte is legitim, azaz törvényes uralkodója az országnak. A női identitás jegyeinek és a királyi hatalom férfias szimbólumainak sajátos kettőssége jellemzi tehát ezeket a képeket. A lóháton ülő, kardot tartó nő maskulin-feminin kettősségét tovább erősíti, hogy Mária Terézia úgynevezett *Damensitz*, azaz „dámalovagló” tartásban, féloldalasan, női nyeregben ül a ló hátán.

Mária Terézia koronázási lovasportréinak népszerűségét jól mutatja, hogy augsburgi és párizsi rézmetszők is készítettek, illetve adtak ki róla ilyen ábrázolásokat, míg Pieter van Bleeck (1723 előtt–1764) holland származású londoni metsző 1742-ben a királynő egy magyar koronázási díszruhás portréjáról készített mezzotintót (Lásd 8. o.) Meytens rajza nyomán.³² (Lásd 77. o.)

Mária Terézia kardvágása, koronázási emlékérem hátoldala

Mária Terézia koronázási portréi

Mária Teréziáról rendkívül nagyszámú reprezentatív, életnagyságú, egész alakos képmás maradt fenn, amelyek a barokk uralkodóportré (*Staatsporträt*) műfaji keretei között is rendkívüli formai változatosságot mutatnak. Az álló vagy ülő beállítás, az egész vagy félalakos képki-vágás, illetve az uralkodói címeit jelző koronák száma és helyzete mellett főként a királynő által viselt különféle öltözékek teszik változatossá ezeket az arcképeket.

Reprezentatív képmásainak egyik része hangsúlyozottan magyar uralkodóként, a magyar királyi felségjelvényekkel, a pozsonyi koronázáson viselt magyaros díszruhában ábrázolja Mária Teréziát. Ezek az úgynevezett koronázási portrék egy kora újkori portréikonográfiai hagyomány követői. A 17. század elejétől kezdődően metszetek, majd a század közepétől reprezentatív (festett) uralkodóportrék is fennmaradtak a Habsburg-házi magyar királyokról, amelyek magyar koronázási díszruhájukban örökítették meg őket.³³ Ezek a magyaros karakterű uralkodóképmások elsősorban magyarországi középületekben – például vármegye- és városházák tanácstermeiben – kerültek elhelyezésre, de olykor a Magyar Királyság határain kívül is ilyen portrék reprezentálták a Habsburg uralkodók magyar királyi címét.³⁴

Míg a korábbi Habsburg királyokról csak egy-egy magyar koronázási díszruhás képmás maradt fenn, Mária Teréziáról több mint harminc ilyen festményt ismerünk hazai és külföldi gyűjteményekben, de a portrétípus fél- és háromnegyed alakos változata számos rézmetszeten és mezzotintón is megjelent az 1740-es években. Mindez jól érzékelteti, mennyire intenzív és di-

namikus volt Mária Terézia képi reprezentációja Magyarországon és a közép-európai Habsburg Birodalom többi tartományában egyaránt. Sajátos módon az a portrétípus, amelyik Mária Teréziát cseh királynőként, a cseh koronázási ornátusban ábrázolja, jóval szerényebb mértékben terjedt el, s csupán néhány emléke maradt fenn.³⁵

Mária Terézia koronázási portréi nagyfokú hasonlóságot mutatnak, ami arra enged következtetni, hogy azok egyazon őstípus másolatai és variánsai. Ez a feltételezett prototípus talán azzal a portréval azonosítható, amelyik egykor a pozsonyi vár lovagtermében függött, majd 1781-ben – miután Albert Kázmér herceg és Mária Krisztina Pozsonyból Brüsszelbe költözött – Bécsbe szállították, ahol máig őrzik.³⁶ A rendkívül jó minőségű kép fiatal vonásokkal, a koronázási díszruhában ábrázolja Mária Teréziát, akinek magyar királyi rangját a fején ábrázolt Szent Korona mellett a válláról aláhulló koronázási palást, a jobbáiban tartott jogar, valamint a balján bársonypárnára helyezve látható országalma és koronázási kard is jelzi. A kép párdarabja hadvezérként, mellvértben, még császári jelvények nélkül jeleníti meg Lotaringiai Ferencet. Mindezek alapján a portrétípus az 1741–1745 közötti évekre datálható, s egy szignált prágai félalakos Mária Terézia-portréval mutatkozó stílári hasonlóságok alapján Martin van Meytens (1695–1770) udvari portréfestőnek tulajdonítható.³⁷ A képek tehát nem sokkal az 1741-es koronázást követően udvari megrendelésre készülhettek, feltehetően a pozsonyi vár lovagterme számára. A portrétípus bal oldali darabja szokatlan módon nem a férjet, hanem a feleséget ábrázolja, ami talán azzal magyarázható, hogy Lotaringiai Ferenc 1745. évi császárrá koronázásáig Mária Terézia magyar és cseh királynőként rangban hercegi rangú férje

Mária Terézia magyar királynőként

Lotaringiai Ferenc hadvezérként

fölött állt. Az 1745 után festett portrétípusokon Mária Terézia rendszerint már a jobb oldalon jelenik meg.

A pozsonyi várban, mint magyar királyi rezidenciában tehát egy olyan portré reprezentálta Mária Teréziát, amely – magától értetődő módon – magyar királyi címét hangsúlyozta. Ehhez hasonlóan a prágai vár úgynevezett Habsburg szalonjában 1770 körül Mária Terézia egy olyan képmása kapott helyet, amelyen cseh koronázási ornátusban látható, ezáltal hangsúlyozva cseh királyi címét.³⁸

Mária Terézia koronázási portréinak egy csoportja a pozsonyi festményhez hasonlóan fején koronával, teljes koronázási ornátusban ábrázolja a királynőt. Ilyen például az a festmény, amelyet 1753-ban, Artner Lipót polgármester megrendelésére Johann Baptist Glunck bécsi mester festett a soproni városháza tanácsterme számára.³⁹ A kép szinte minden részleteben követi a pozsonyi mintát, csupán Mária Terézia arcvonásait igazította érettebb korához. (Lásd 218. o.)

A típus egy változatát képviseli az a fest-

Mária Terézia mint magyar királynő

mény, amely 2008-ban budapesti magántulajdonból került a Gödöllői Királyi Kastély gyűjteményébe. A koronázási jelvények együttese itt a koronázási kereszttel is kiegészült, amely a valóságtól eltérően apostoli kettős keresztként jelenik meg.⁴⁰ A koronázási portrék szobrászati adaptációjának tekinthető Franz Xaver Messerschmidt 1766-ban készült szobra. A bécsi mester a Stallburgban elhelyezett császári képtár számára készítette el az uralkodópár életnagyságú ónszobrait, amelyek Lotaringiai Ferencet császári koronázási ornátusban, Mária Teréziát pedig magyar koronázási díszruhában jelenítik meg.⁴¹

A koronázási portrék egy másik csoportja ugyancsak a koronázási díszruhában, vállán a paláttal ábrázolja Mária Teréziát, a korona azonban nem a fején, hanem egy konzolasztalon, bársonypárnára helyezve jelenik meg a királynő mellett. Így látható Mária Terézia azon a portrén, amelyet Schmiedeli Dániel 1742-ben a pozsonyi városháza tanácsterme számára festett, a jobbában tartott jogarral ábrázolva a királynőt. (Lásd 221. o.) Hasonló portrét készített Mária Teréziáról Veit Balthasar Henning nürnbergi származású bécsi festő a nagyszebeni városháza számára 1742-ben, amelyen a jogar a korona mellé helyezve látható.⁴² Ezt a portrétípust képviselte az a kép is, amely a Magyar Udvari Kancellária bécsi palotája számára készült nem sokkal azt követően, hogy a hivatal 1747-ben beköltözött a Bankgasse 6. szám alatti egykori Strattmann-palotába. A kancellária 1769. évi ingósággleltára a tanácsteremben említi az uralkodópár portréit, s Mária Terézia képmása kapcsán megjegyzi: *dieses ist das originale der Hungarischen Crönung, schon langen Jahren vor der Kanzley beygeschaffet.*⁴³

Mária Terézia magyar koronázási ornátusban

Ez az 1945-ben elveszett portré egy 1935 körüli fotó tanúsága szerint a magyar koronázási díszruhában, vállán a koronázási paláttal, előtte a bársonypárnára helyezett Szent Koronával ábrázolta a királynőt.⁴⁴ Egy ugyanilyen portré volt egykor a Királyi Kúria pesti épületében, ahonnan 1951-ben a Történelmi Képcsarnokba, majd 2001-ben a Köztársasági Elnöki Hivatal úgynevezett vörös szalonjába került.⁴⁵ (Lásd 52. o.)

Mária Terézia magyar királynőként

Damaszterítő Mária Terézia alakjával

Mária Terézia koronázási portréiból számos fél- vagy háromnegyed alakos változat is készült. Ilyen például az a festmény, amely egykor a pápai Esterházy-kastély berendezéséhez tartozott, s az 1799. évi ingóságeltár szerint a „vörös stráfos kávézó szoba” falán függött párdarabjával, Lotaringiai Ferenc portréjával együtt.⁴⁶

A fenti példák jól érzékeltetik, hogy a 18. század közepén a magyarországi hivatali épületekben és a főúri családok rezidenciáiban a megrendelők előszeretettel helyezték el az uralkodó portréjának „magyaros” típusát. Ez a törekvés a korábbi Habsburg uralkodók esetében nem mutatható ki, de I. Ferenc József király vonatko-

zásában is csak szerényebb mértékben érvényesült ez a tendencia 1867 után.

Mária Terézia koronázási portréja az 1740-es években szinte ikonikus kifejezőeszközzé vált a királynő magyar uralkodói címének. A képtípus nemcsak festményeken és rézmetszeteken, hanem pénzérméken és különféle iparművészeti tárgyakon is megjelent. Így például a Körmöcbányán 1741-től vert arany dukáton Mária Terézia álló alakja látható a koronázási díszruhában, fején koronával, baljában országalmával, jobbában jogarral, oldalán karddal. Ugyanez a motívum szerepel egy egykorú damaszterítón is, haditrófeákkal és kétfejű sasokkal körülvéve.

Mária Terézia magyar királynőként

Magyarország hódolata Mária Terézia előtt

Mária Terézia mint „hadúrnök” és a *vitam et sanguinem*-jelenet allegóriái

A koronázási lovasportrék képi formulája, azaz a lóháton ülő, kezében kardot tartó Mária Terézia alakja az 1740-es évek közepén új jelentést nyert, s a királynőnek az osztrák örökösödési háborúban (1740–1748) aratott katonai sikereit és végső győzelmét hirdette, amelyhez a magyar nemesek és a huszárregimentek is nagyban hozzájárultak.

A közismert történet szerint a pozsonyi országgyűlésre összegyűlt magyar rendek 1741. szeptember 11-én a pozsonyi várba vonultak, ahol „*Vitam et sanguinem dabimus pro Maiestate Vestra Sacratissima!*” felkiáltással életüket és vérüket ajánlották fel az osztrák örökösödési háborúban szorongatott helyzetbe került királynőnek. A magyar nemesek Mária Terézia iránti önfeláldozó hűségét több korabeli rézmetszet is tematizálta. A bécsi Franz Leopold Schmittner műve a koronázási kardvágással ötvözve idézi fel a legendás jelenetet: a lóháton ábrázolt Mária Terézia előtt egy magyar főúr térdel, amint átszellemült arccal tekint a királynőre, s felajánlja neki kardját, amelyen a *vitam et sanguinem* felirat olvasható. Mellette a Magyar Királyság címerével díszített oltáron az önfeláldozó hűség lángja lobog. Fenn a felhők közül kinyúló kéz az igazságosság koszorújával ékesíti a királynő felémelt kardját.

Hasonló képi program jellemzi az augsburgi Gottfried Bernhard Göz egy nagy méretű színezett mezzotintóját, amelyen egy ifjú nemes ajánlja kardját és a Szent Koronát a magyar koronázási díszruhát viselő Mária Teréziának.

Az osztrák örökösödési háború idején készült metszeteken gyakran jelenik meg Mária Terézia lóháton, a császári sereg legfőbb hadúrnökjeként, rendszerint az őt hűségesen szolgáló magyar huszárok kíséretében. A magyar koronázási jogart gyakran lefelé fordítva, mintegy marsallbotként tartja kezében, mint például az augsburgi Johann Elias Ridinger rézmetszetén. (Lásd 94. o.) A királynő hadvezéri szerepét hirdette egy effer dekoráció is 1745. október 27-én Bécsben. Ezen a napon nagyszabású ünnepséget tartottak a császárvárosban abból az alkalomból, hogy az uralkodópár visszatért Frankfurtból, ahol ok-

Mária Terézia lóháton, magyar nemesel

Mária Terézia magyar királynőként

tóber 4-én Lotaringiai Ferencet német-római császárrá koronázták. A város több pontján diadalkapukat emeltek, egyes épületek homlokzatán pedig festett emblémákat és jelképes ábrákat helyeztek el. A Grabenről a Hofburg felé vezető Bräunerstrasse egyik házában egy olyan kép függött, amely Ausztria megmentőjeként, lóháton, huszáruniformisban, kezében kivont karddal, közel életnagyságban ábrázolta Mária Teréziát.⁴⁷

Mária Terézia „kékruhás” magyar királynői portréi

Mária Terézia reprezentatív uralkodóportréinak egyik önálló csoportját képezik azok az 1750 körül készült képmásai, amelyeken a korabeli francia udvari divatot követő öltözékben: kék bársonyszövetből készült, aranyozott fémszállal gazdagon hímzett, csipkével szegélyezett díszruhában látható, amelyhez vörös bársonnyal vagy hermelinprémmel bélelt palást is tartozik. Mellette egy konzolasztalon többnyire a Szent Korona látható, amelyet olykor a cseh királyi korona, az osztrák főhercegi főveg, valamint olykor a német-római császári „magánkorona” (az úgynevezett *Hauskrone*) is kiegészít. Kezében gyakran a magyar királyi jogart tartja, annak jeleként, hogy titulusai közül magyar királyi címe volt a legelőkelőbb. Ilyen például az a portréja, amely egykor a pesti városháza polgármesteri fogadószobájában függött. (Lásd a borítón.) Ennek egy változata az a térkép formátumú képmás, amely egykor a bonchidai Bánffy-kastély berendezéséhez tartozott,⁴⁸ s a magyar és a cseh királyi koronával ábrázolja Mária Teréziát, a kép rendkívül dekoratív díszkeretén megismételve a Szent Korona motívumát.

Egykor a Pálffy család hercegi ágának tulajdonában is volt egy „kékruhás” portré Mária Teréziáról, amelyen a magyar és a cseh királyi koronával, valamint az osztrák főhercegi főveggel látható. A képet a Bécsben élő Pálffy László (1867–1947) – Pálffy Miklós (1710–1773) utolsó leszármazottja, akivel kihalt a család hercegi ága – 1946-ban a schönbrunni kastélynak adományozta, s ma a Kunsthistorisches Museum gyűjteményében található.⁴⁹

Mária Terézia magyar királynőként

Szent István-rendi nagymesteri portrék

Mária Terézia 1764-ben az országalapító királyról elnevezett lovagrendet alapított a Magyar Királyság és az uralkodóház szolgálata során szerzett polgári érdemek elismerésére.⁵⁰ A Magyar Királyi Szent István-rend statútuma (alapszabálya) 100 főben maximalizálta Szent István lovagjainak számát, így a tagság a magyar rendi társadalom egyfajta „elitklubját” alkotta.⁵¹ A Szent István-rend nagymestere a mindenkor magyar király volt, a rend kancellári tisztségét pedig 1867-ig a magyar udvari kancellárok viselték.

A rend első kancellárja, Esterházy Ferenc (1715–1785) volt, aki 1768-ban a Magyar Udvari Kancellária bécsi palotájában állított emléket a rend megalapításának: arra adott megbízást Franz Anton Maulbertsch-nek, hogy a rend megalapításának allegóriáját ábrázoló mennyezeti képet fessen a tanásterem mennyezetére. A történelmi tárgyú, allegorikus nyelvezetű mennyezeti freskó azt a jelenetet ábrázolja, amint a piros-fehér-zöld színű rendi ornátust viselő Mária Terézia átnyújtja a rend aranyláncon függő nagykeresztjét az elsőként lovaggá avatott Batthyány Lajos nádornak. A nádor mögött Esterházy Ferenc tartja a rend szertartáskönyvét, amelyen a nagymesteri beiktatási ceremónia formulájának kezdő sora olvasható. (Lásd 204. o.)

A Szent István-rend 1764. évi megalapításával a Habsburg portréikonográfia egy újabb „magyaros” képtípussal bővült, amely a rend nagymestereként, piros-fehér-zöld színű nagykeresztosi rendi ornátusban ábrázolja a Habsburg-házi magyar királyokat, Szent István király méltó utódaként tüntetve fel őket.

Mária Teréziáról is több olyan reprezentatív, egész alakos portré készült, amely a rend

nagymestereként, a rendi ornátusban ábrázolja. Ezek a képmások egyúttal a királynő *rex foemina* karakterét is hangsúlyozzák, hiszen ő volt lovagrend egyetlen női tagja.

Egy ilyen portré volt egykor a budai királyi palota dísztermében is. Jakob Matthias Schmutzernek a Budai Királyi Egyetem 1780. június 25-i megnyitó ünnepségét ábrázoló tollrajzán a terem baloldali falának közepén három egész alakos portré látható.⁵² Ezek Lotaringiai Ferenc, Mária Terézia és II. József azon életnagyságú képmásaival azonosíthatók, amelyeket 1766-ban szállítottak a bécsi udvari képtárból Budára.⁵³ A festmények a palota 1777. évi ingóságeltárában is szerepelnek, a királyi egyetemnek átadott tárgyak között.⁵⁴

A tollrajz tanúsága szerint a bal oldali portré az Aranygyapjas rend nagymestereként ábrázolta Lotaringiai Ferenc császárt, míg középen Mária Terézia volt látható a Szent István-rend alapítójaként, a rendi ornátusban, nyakában gyémántokkal kirakott kettős nyakékkal, a jobb oldali portré pedig II. Józsefet ábrázolta a Szent István-rend nagymestereként.⁵⁵

Úgy tűnik, huszonöt évvel a pozsonyi koronázás után Mária Terézia koronázási képmása már nem felelt meg az uralkodóportrékkal szemben támasztott *decorum*-elv követelményeinek, ezért 1766-ban az a döntés született, hogy az újonnan felépült budai királyi palotában inkább a Szent István-rend alapítójaként jelenítik meg Mária Teréziát és magyar királyi címét.

Az uralkodópár és II. József hasonló módon jelenik meg az innsbrucki Hofburg dísztermének rövidebb falán elhelyezkedő három egész alakos portrén,⁵⁶ itt azonban Lotaringiai Ferenc a német-római császári koronázási ornátusban látható.⁵⁷

A Budai Királyi Egyetem megnyitó ünnepsége

Mária Terézia férje 1765-ben bekövetkezett halála után nem vetette le a gyászruhát, így ezt követően készült portréi is gyászöltözetben ábrázolják. Ezeknek állandó eleme a Szent István-rend egyedi, a rendalapító számára készült, drágakövekkel kirakott jelvénye is, amelyet a királynő piros-zöld színű szalagon visel. Így látható Mária Terézia

például azon a portrén is, amely 1773-ban udvari megrendelésre a nagyszombati egyetem díszterme számára készült, párdarabjával, II. József egész alakos képmásával együtt, annak jeleként, hogy a jezsuita rend pápai feloszlatását követően az intézmény Királyi Magyar Egyetem (*Universitas Regiae Hungaricae*) lett. (Lásd 260. o.)

Familia augusta:

Mária Terézia családi portrégalériái

Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc 1736. évi házasságával egy új dinasztia, a Habsburg–Lotaringiai-ház jött létre, ami egy új hatalmi és legitimációs stratégiát hívott életre a bécsi udvar politikájában: minden korábbinál nagyobb jelentőségre tett szert az uralkodópár bőséges gyermekáldása, azaz Mária Terézia termékenysége, majd pedig a dinasztikus érdeket szolgáló házasságok sora. Az uralkodópár rendkívül tudatosan érvényesítette az uralkodóház érdekeit gyermekeinek „kiházásítása” során, a Habsburg–Lotaringiai-ház hatalmának megszilárdítása és kiterjesztése érdekében.

Az új dinasztia létrejötté az 1750-es évektől Mária Terézia reprezentációját is alapvetően meghatározta, amennyiben az a hagyományokkal szakítva a múlt helyett a jövőre, a Habsburgok múltbéli érdemeinek dicsőítése helyett a dinasztia hatalmának további fenntartására fókuszált. A Habsburg–Lotaringiai-ház fennmaradását hirdető elemek az 1760 körüli években Mária Terézia rezidenciáinak ikonológiai programjában is meghatározóvá váltak. A képi médiumok politikai és reprezentációs célú kiaknázásában kitüntetett szerep jutott az uralkodócsalád, a *familia augusta* csoportképeinek, illetve a császári familia reprezentatív (kortárs) portrégalériáinak, amelyek a Habsburg–Lotaringiai-ház (fel)virágzását hirdették.⁵⁸

Az 1750-es években számos olyan sokszorosított grafikai csoportkép készült az uralkodópárról és ekkor már tíznél több élő gyermekükről, amelyek Mária Terézia termékenységének és az új dinasztia virágzásának hírnökei voltak. Így például egy 1754-es nagy méretű augsburgi mez-

zotinto az uralkodópárt és tizenegy gyermeküket ábrázolja. A *familia augusta* felett az Isteni Gondviselés allegorikus nőalakja lebeg, jogarán háromszögbe foglalt istenszemmel. Jobbjával a császár monogramjára (FI.) mutat, amely körül a Habsburg-ház messianisztikus küldetését jelölő A.E.I.O.U. deviza látható.⁵⁹ A jelképes ábrázolás értelmét felirat világítja meg: *Császárné őfelsége termékenysége a császári felség boldogsága, korunk dicsősége és Germania öröme, a Birodalom biztonsága, a világ szerencséje.*

Az 1750-es évek elejétől számos Habsburg-rezidenciában elhelyezték a császári családot ábrázoló csoportképeket, amelyek gyermekeiktől körülveve jelenítik meg az uralkodópárt. Lotaringiai Ferenc halálát (1765) követően ezeket fokozatosan a császári család tagjait önállóan ábrázoló portrégalériák váltották fel. Ilyen portrészorozatok kaptak helyet 1760 körül a pozsonyi, 1766-ban a budai, majd 1770-ben az innsbrucki és a prágai királyi palota uralkodói lakosztályának különböző reprezentációs tereiben, amelyek gyakran *Familienzimmer* néven szerepelnek a korabeli forrásokban.⁶⁰ Ezen termek képi programja tehát radikálisan eltért a Habsburg-rezidenciák korábbi „ősgalériáinak” ikonográfiai hagyományától, amelyek a korábbi Habsburg-házi német-római császárok reprezentatív portréinak sorával a dinasztia múltbéli dicsőségét hirdették, s ezáltal egy „múltba tekintő”, azaz retrospektív legitimációs törekvést képviseltek.⁶¹ Hasonló portrészorozatok kaptak helyet az osztrák kolostorok 17. századi *Kaisersaal*jaiban is.⁶² Ezekről eltérően a Habsburg–Lotaringiai-ház családi portrégalériái nem a Habsburg-ház múltját dicsőítették, hanem az új dinasztia felvirágzását hirdették. Mária Terézia rezidenciáiban nincs

Mária Terézia és családja

A budai királyi palota egykori királynői kihallgatási terme, 1930 körül

nyoma a retrospektív császárportré-sorozatoknak, ami azzal magyarázható, hogy azok a dinasztia hatalmának fiúági örökösödését hangsúlyozták volna, s ez a királynő számára politikai okokból nemkívánatos volt.⁶³

Sajátos módon a legjelentősebb Habsburg-rezidenciákban, a bécsi Hofburgban és a schönbrunni kastély esetében nem ismerünk forrást családi portrégalériákra vonatkozóan Mária Terézia uralkodásának idejéből. A *familia augusta* reprezentatív portrégalériái azokban a rezidenciákban kaptak helyet, ahol az uralkodó és családja ritkán fordult meg személyesen, képmásaik tehát itt mintegy *in effigie* képviselték őket.⁶⁴

Ezek a portréegyüttesek a korábbi ősgalériákkal szemben olyan „képes családfaként” is értelmezhetők, amelyek az ősokeket nem jelenítik meg,

csak a közvetlen családtagokat. A portrék reprezentációs rendeltetésükből adódóan elsősorban nem valóság-hű, individualizált képmásként, hanem a császári család „szcenírozásának” eszközeként szolgáltak, s uralkodói szerepben ábrázolják modelljüket. Ennek a célnak van alárendelve a portrék ábrázolási modusa is: a portrék meghatározó képi kifejezőeszközei a reprezentativitást biztosító, egész vagy háromnegyed alakos képfarmátum, az ábrázoltak öltözéke (udvari díszruha), hajviselete, test- és kéztartása, uralkodói attribútumainak hangsúlyos megjelenítése (királyi vagy főhercegi korona ábrázolása konzolasztalon) és a háttér előkelőséget sugárzó motívumai (oszlop, trónbaldachin). Az 1760–1772 között, különböző időpontokban készült portrégalériák közös jellemzője, hogy az uralkodócsalád aktuális összetételét ábrázolták, s adott életkorukban örökítették meg a császári família tagjait, az uralkodópár gyermekeit és házastársaikat.

Egy ilyen portrégaléria kapott helyet 1760 körül a pozsonyi vár dísztermében is, amely Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc ekkor (1756–1761 között) életben lévő tizenhárom gyermekét ábrázolta.⁶⁵ Az 1781. évi leltár szerint a teremben öt egész alakos, életnagyságú képmás, valamint négy csoportportré kapott helyet: önálló portrén jelent meg Mária Terézia (magyar koronázási díszruhában), II. József (a Szent István-rend ornátusában), a császár második felesége, Mária Jozefa főhercegnő, valamint Mária Krisztina főhercegnő és férje, Albert herceg, királyi helytartó. A négy csoportportré az uralkodópár tizenegy további (ekkor élő) gyermekét ábrázolta. A szomszédos kihallgatási teremben az 1765-ben elhunyt Lotaringiai Ferenc császár, II. József 1763-ban

A pozsonyi vár rekonstruált díszterme Mária Terézia családjának portréival

elhunyt első felesége, Izabella pármiai főhercegnő, valamint Lipót toszkán herceg és felesége, Bourbon Mária Ludovika képmását helyezték el. A portrégaléria minden bizonnyal különböző időpontokban készült képmásokból állt össze: Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc reprezentatív képmásai 1741–45 között készülhettek, az uralkodópár gyermekeit ábrázoló négy csoportportré – amelyek egyikén az 1761-ben fiatalon elhunyt Károly József főherceg (1745–1761)

is szerepel – az 1760 körüli évekre datálhatók, csakúgy, mint Pármiai Izabella képmása, aki 1760-ban kötött házasságot a trónörökösrel. A II. Józsefet az 1764-ben alapított Szent István-rend nagymestereként ábrázoló portré és 1767-ben elhunyt második felesége képmása, továbbá az 1765-ben házasságot kötött Lipót főherceg és Mária Ludovika, illetve az 1766-ban házasságot kötött Mária Krisztina és Albert herceg portréi 1766/67-ben készülhettek.

1766-ban a budai királyi palota királynői kihallgatási termében is elhelyezték a császári család tizenhat tagjának arcképét. A két ablak-tengelyes helyiség viszonylag kis alapterületéből következően a portrék félalakos képmások lehettek, amelyeket talán két sorban helyeztek el a falakon, mivel az ablakokkal szemközti falnál baldachinos trón állt. A képek az uralkodópárt, 1766-ban életben lévő tizenegy gyermeküket, valamint két menyüket és vejüket ábrázolta. Mária Teréziának és Lotaringiai Ferencnek 1737–1756 között tizenhat gyermeke született. Közülük öten fiatalon elhunytak, így 1765 augusztusában, a császár halálakor az uralkodópárnak tizenegy élő gyermeke volt. Közülük hárman – József főherceg, Lipót főherceg és Mária Krisztina főhercegnő – 1766-ban már házások voltak, így a császári család ekkor – az előző évben elhunyt Lotaringiai Ferencsel együtt – tizenhat főből állt.

Mivel a sorozatban Albert herceg képmása is helyet kapott, aki 1766. április 8-án vette feleségül Mária Krisztina főhercegnőt, az együttes 1766 nyarán, nem sokkal a Budára szállítás előtt készülhetett. Egy 1773. évi jegyzék szerint a képek aranyozott díszkerettel rendelkeztek, amelyeken aranyozott „rátét” (*Aufsatz*) is volt. Ez utóbbiakon feltehetően az ábrázoltak nevei voltak olvashatók.⁶⁶

A budai palotából 1777-ben az uralkodóportrék nagy részét elszállították, csupán a díszteremben lévő három egész alakos portrét, valamint Lotaringiai Ferenc és Mária Terézia egy-egy térkép formátumú, aranyozott, faragott díszkerettel ellátott képmását adták át az egyetemnek.⁶⁷ A Budáról elszállított, tizenhat képből álló családi portrégaléria a bécsi gyűjteményekben nem azonosítható.

Mária Terézia magyarországi „emlékezethelyei”

A kiegyezést követően – a dualizmus korának hivatalos (udvari) történelemszemléletével összhangban – a magyar történetírás rendkívül pozitívan értékelte Mária Terézia magyarországi uralkodását. Első hazai életrajzírója, Marczali Henrik (1856–1940) így méltatta a királynőt: *„Azóta, hogy a mohácsi csata után a Habsburg-házra szállott választás, majd öröklés útján Sz.-István koronája, Magyarország (...) uralkodója első sorban császár – idegen – volt (...) A régi Habsburg-ház utolsó ifjú hajtása nemcsak név szerint magyar királynő. Jó magyarnak nevezi magát, szíve tele van méltó hálával e nemzet iránt.⁶⁸ A magyarnak ismét van szeretett és őt megbecsülő uralkodója. Midőn vérét ontja az örökös tartományok megmaradásáért, nem idegent szolgál. Sz.-István koronája, annyi viszontagság után, megújult fényel ragyog Mária Terézia fején.”⁶⁹*

A királynő uralkodásának pozitív történeti értékelése a 19. század végétől egy olyan emlékezetpolitikai folyamattal kapcsolódott egybe Magyarországon, amely a magyar történelem kultikus hősei közé emelte Mária Teréziát.⁷⁰ Az alábbiakban igyekszünk felvillantani néhány mozzanatát és emlékét ennek a „mitizálódásnak”. Ezen emlékek legtöbbször közös vonása, hogy Mária Terézia magyarországi tartózkodásának egy-egy fontos helyszínét szimbolikus jelentőségű „emlékezethellyé”, illetve „kultuszhelylyé” avatták,⁷¹ ahol valamilyen képi ábrázolás segít(ett) felidézni a „Magyarok királynőjének” emlékezetét.

Ezek közül a leglátványosabb a királynő pozsonyi köztéri lovasszobra volt, amelyet 1897-ben

az egykori koronázási domb helyén, a városvezetés kezdeményezésére állítottak fel.⁷² Mária Terézia megkoronázásának közelgő centenáriuma alkalmából Csaplovics János már 1840-ben javasolta egy Mária Terézia-emlékmű felállítását, amelynek elkészítését Ferenczy Istvánra bízta volna,⁷³ a terv azonban csak több mint fél évszázaddal később valósult meg. Fadrusz János pozsonyi szobrász 1897-ben elkészült hatalmas, három alakos pozsonyi Mária Terézia-emlékműve magyar koronázási díszruhában ábrázolta a királynőt, egyik oldalán az országot védő „közvitéz” alakjával, a másikon a magyar rendek áldozatkésztséget megjelenítő főnemesel. A fehér márványból faragott szoborcsoport talapzatán a *Vitam et sanguinem* felirat emlékeztetett a magyar nemzet királyhűségére

és áldozatkésztségére, egyben nemzeti erényként jelenítve meg a hűséget, a lovagiasságot és az önfeláldozást. A szobor jól értékelteti, hogy a – több legendás elemmel is „kiszínezett”⁷⁴ – *vitam et sanguinem*-jelenet a 19. századi történeti emlékezetben a magyar rendek vitézségének és az uralkodó iránti hűségének ikonikus képévé magasztosult.

Az emlékmű alig két évtizedig töltötte be rendeltetését: az 1918 óta deszkapalánkkal körülvett szobrot 1921. október 26-án éjjel – néhány nappal IV. Károly második visszatérési kísérlete után – csehszlovák légiósok egy csoportja ledöntötte és összetörte. A töredékek egy részét – a királynő és a két mellékalak fejét – néhány évvel később tisztázatlan körülmények között Magyarországra szállították, s a Magyar

A pozsonyi Mária Terézia-emlékmű 1900 körül

A pozsonyi Mária Terézia-emlékmű töredékei 1928-ban

Nemzeti Múzeum gyűjteményében helyezték el, majd 1928-ban egy új szerzeményi kiállításához kapcsolódóan a múzeum kupolatermében állították ki.⁷⁵ Két hónappal később Hóman Bálint, a múzeum igazgatója javaslatot tett arra, hogy „a töredékeket mai csonkaságukban hagyva egy művészien kiképzett stílszerű keretben, a Nemzeti Múzeum kertjében” állítsák fel, mert „ezzel a megoldással a szétdarabolt remekműnek nemzeti és muzeális jellege is kidomborodnék!”⁷⁶ A terv végül nem valósult meg, a szobor töredékeit ma a Magyar Nemzeti Galéria raktárában őrzik.⁷⁷

A pozsonyi Mária Terézia-emlékmű töredékeinek kiállításával egy időben, kissé paradox módon, egy másik Mária Terézia-szobor épp kikerült a Nemzeti Múzeum kiállítóteréből. A múzeum főlépcsőházában – az 1875-re elkészült mennyezetképek, illetve a „Magyarország fejlődésének főbb mozzanatait ábrázoló” fríz ikonográfiai programjához kapcsolódóan – az 1870-es években egy márvány büsztökből álló portrégaléria kapott helyet, amely a magyar történelem tizenkét kiemelkedő alakját ábrázolta, azaz ablakközönként két-két posztamentesen álló büszt kapott helyet a lépcsőházban.⁷⁸ A „Magyarország nevezetesebb férfainak carrai márványból” készített mellszobraiból álló panteonban – a Habsburgok közül egyedülként – Mária Terézia alakja (Engel József műve 1871-ből) kapott helyet, amint a lépcsőház frízének falképciklusában is egyedül az ő alakja jelenik meg a Habsburg uralkodók közül, az 1767-es úrbéri rendeletre utaló jelenetben.

A múzeum belső tereinek 1926-ban zajlott, Lechner Jenő-féle helyreállítása során a lépcsőház oszlopcsarnokából eltávolították a mellszobrokat, „hogy a főlépcsőház oszlopos tornácáról a muzeális helyiségekhez a körforgalom biztosítható legyen.”⁷⁹ A Nemzeti Múzeum szoborgalériájából négy büszt – köztük Mária Terézia márvány mellszobra is – 1931-ben Szegedre került, s a Dóm tér árkádjai alatt Klebelsberg Kuno kultuszminiszter kezdeményezésére ekkoriban kialakított Nemzeti Emlécsarnokban kapott helyet.⁸⁰

Hasonlóan kalandos sorsa volt a Hősök tereén álló millenniumi emlékmű Zala György által alkotott Mária Terézia-szobrának. A kolonnád jobb oldali fele eredetileg öt Habsburg uralkodó – I. Ferdinánd, VI. Károly, Mária Terézia, II. Lipót és I. Ferenc József – egész alakos szobrát foglalta

magába.⁸¹ Két héttel a Tanácsköztársaság kikiáltását követően, 1919. április 6-án Pogány Kálmán művészeti ügyekért felelős népbiztos utasítására eltávolították a „proletáröntudat[ot] és a közérzést sértő... Habsburg-királyszobrokat”.⁸² Ferenc József huszártábornagyi egyenruhás szobrát – amelyet Füredi Richárd alkotott 1906-ban – azonban már az előző éjjel ledöntötték és összetörték. A Habsburg szobrokat – Ferenc József újjáalkotott, a királyt a Szent István-rend ornátusában ábrázoló alakjával együtt – 1926-ban visszahelyezték korábbi helyükre, ám a kolonnád jobb szélé 1944 telén bombatámadás következtében megrongálódott. II. Lipót alakja elpusztult, Mária Terézia szobra is megsérült. A „népellenes Habsburg uralkodók helyére” 1953-ban „a magyar szabadságküzdelmek nagy vezéralakjainak szobrai”: Bocskai, Bethlen Gábor, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos alakjai kerültek.⁸³ I. Ferdinánd, VI. Károly, Mária Terézia és I. Ferenc József ekkor eltávolított szobrai máig fennmaradtak a Budapest Galéria gyűjteményében.⁸⁴ Mária Terézia 2002-ben restaurált szobra 2011-től a gödöllői kastélyparkban áll.⁸⁵

1927-ben a budai királyi palota is Mária Terézia egyfajta emlékezhelyévé vált. Az épület barokk szárnyában ekkor a Habsburg-dinasztiának emléket állító „palotamúzeumot” alakították ki, amelynek termeit nagyrészt a bécsi magyar testőrpalotából Budapestre szállított uralkodóportrékkal rendezték be.⁸⁶ Mária Terézia egész alakos (236×158 cm) képmását, amelyet 1879-ben Gustav August Hessl (1849–1926) festett egy Meytens-portré nyomán, a királynéi kihallgatási teremben helyezték el, Erzsébet királyné portréjával együtt, mígnem megsemmisültek a budai vár 1945. január–februári ostromában.⁸⁷

A millenniumi emlékmű egykori bronzszobra

Mindmáig Mária Terézia kitüntetett emlékezhelyeként szolgál az a két kastély, ahol a királynő megszállt magyarországi látogatásai során.⁸⁸ Az uralkodópár 1751. augusztusi pest-budai látogatása során gróf Grassalkovich Antal (1694–1771) kamaraelnököt látogatta meg Gödöllőn, ahol három napot töltöttek. A királynő lakosztályát a kastély déli szárnyának első emeletén alakították ki.⁸⁹ (Lásd 237. o.) A vörös márvány burkolatú, alkóvos hálószoza berendezését a királynő látogatását követően hosszú időn át változatlan formában megőrizték, így

Az eszterházi Esterházy-kastély Mária Terézia-szobája 1894 körül

a vörös bársonnyal bevont baldachinos ágyat is, amelyben a királynő aludt.⁹⁰ A szomszédos sarkoszobában már a látogatást megelőzően elhelyezték a királynő félalakos portróját, amelyet a kastély 1752. évi leltára is említ a „veres rundellában”.⁹¹ Ennek helyére nem sokkal később – feltehetően még Grassalkovich Antal életében – a királynő egy egész alakos, magyar koronázási díszruhás portréja került.⁹² A képmást a kastély 1851. évi ingóságeltára is említi, amely annak kapcsán készült, hogy báró Sina György (1783–1856) megvásárolta az épületet Grassalkovich (III.) Antal (1771–1841) örököseitől.⁹³ Az ekkor készült adásvételi szerződés 3. pontja külön is kikötötte: a báró kötelezi magát és utódait, hogy

a Mária Terézia-szobában található valamennyi, a leltárban felsorolt tárgyat gondosan megőrzi a Grassalkovich hercegi család történeti emlékezetének részeként, s nem használja azokat a hétköznapokban.⁹⁴

Miután a kastély 1867-ben a magyar állam tulajdonába került, s az uralkodópár nyaralókastélyává alakították át, a Mária Terézia-szobában Erzsébet királyné hálószobáját rendezték be. A királynő baldachinos ágyának – amely 1854-ben egy betörésben megrongálódott – ekkor nyoma veszett, helyén Erzsébet királyné „egyszerű vaságyát” helyezték el.⁹⁵ Mária Terézia portróját 1867-ben az alkóv falán helyezték el,⁹⁶ ám ennek is nyoma veszett 1944/45-ben. (Lásd 238. o.)

A gödöllői Grassalkovich-kastély Mária Terézia-szobája

Helyén ma egy 2008-ban vásárolt hasonló festmény függ. (Lásd 219. o.)

A gödöllőnél még inkább hányattatott sorsa volt az eszterházi kastély Mária Terézia-szobájának. A királynő 1773 szeptemberében látogatott el Esterházy „Fényes” Miklós (1714–1790) herceg nyári rezidenciájába, ahol a házigazda fényűző ünnepséget rendezett a királyi vendég tiszteletére.⁹⁷ A látogatást követően itt is megőrizték a királynő hálószobájaként szol-

A gödöllői Grassalkovich-kastély Mária Terézia-szobája, 1940 körül

gáló emeleti sarokszoba berendezését: a vörös damaszt baldachinos ágyat, a Mária Terézia számára készített zenélő karosszéket, valamint a mitológiai jeleneteket ábrázoló brüsszeli falikárpitokat.⁹⁸ Mária Terézia eszterházi baldachinos ágyát – vagy annak egy „replikáját” – 1877-ben Fraknó (Forchtenstein) várában berendezett „Mária Terézia-szobában” említik.⁹⁹ 1878-ban ugyanakkor Eszterházán is leírják a királynő „mennyezetes ágyát”, amelynek „nehéz selyem kárpitja megfakult.”¹⁰⁰ Az eszterházi „Mária Terézia-szoba” Schmidt Miksa által készített „rekonstrukcióját” a millenniumi kiállításon is bemutatták a Fraknóról ideszállított baldachinos ágygal,¹⁰¹ valamint a „császári koronával ékes” eszterházi zenélő karosszékkel együtt,¹⁰² ezeknek azonban a 20. század közepén nyoma veszett.¹⁰³ 1945-ben ugyancsak elveszett az az egész alakos, koronázási díszruhás Mária Terézia-portré, amely korábban a Mária Terézia-szoba melletti kandallószobában (86. sz.) függött.¹⁰⁴ Ezt 1960 körül a soproni városházáról származó hasonló portréval pótolták.

A „fordulat évét” (1948) követően a hazai emlékezetpolitikában a Habsburg-dinasztia egészét egyfajta *damnatio memoriae* sújtotta, így Mária Terézia portréit is száműzték a középületekből. Így például 1950-ben az Eötvös Loránd nevét felvett Pázmány Péter Tudományegyetem díszterméből és a Kúria elnöki fogadóterméből egyaránt eltávolították a királynő egész alakos képmásait, amelyek a Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe kerültek.¹⁰⁵ A rendszerváltást követően újabb fordulat állt be ezen a téren, s a múzeumi raktárakból több helyen visszakerültek a városházi tanácstermek falaira a korábban onnan eltávolított uralkodóportrék, mint például Kőszegen és Pécsen, de 2012-ben Mária

Terézia özvegyi ruhás képmása is visszakerült az ELTE Egyetem téri épületének dísztermébe.

Mária Terézia portréi a kortárs közép-európai politikai reprezentációban is kitüntetett szerepet játszanak. Így például Václav Klaus cseh államfő 2007. június 5-én a prágai vár úgynevezett Mária Terézia-szalonjában fogadta George Busht, a Mária Teréziát cseh királynőként ábrázoló portré előtt. A pozsonyi vár 2011-ben rekonstruált rokokó dísztermében, amely diplomáciai fogadások helyszínéül szolgál, digitális nyomatként Mária Terézia portréja is helyet kapott a falon. (Lásd 231. o.) Az osztrák államfői hivatalban, a Hofburg Lipót-szárnyában szintén egy Mária Terézia-portré előtt került kijelölésre az úgynevezett *Fotopunkt* a protokolláris fotózáshoz. A Ballhausplatz szemközti épületében, a Bundeskanzleramt Steinsaal nevű termében egy Mária Teréziát cseh koronázási ornatásban ábrázoló portré szolgál ugyanilyen „díszletként”. A budai Sándor-palota 2002-ben befejezett rekonstrukciója során is helyet kapott Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc egész alakos képmása az úgynevezett vörös szalonban, amely a legmagasabb rangú diplomáciai események helyszínéül szolgál.¹⁰⁶

A jelek szerint a közép-európai Habsburg Birodalom utódállamainak jelenkori politikusai és protokollszakértői az „aranykor” képzetét társítják Mária Terézia uralkodásának idejéhez. A királynő portréinak politikai és reprezentációs célú kiaknázása mögött valamiféle romantikus nosztalgia érzékelhető a rokokó világának eleganciája iránt, ugyanakkor az a szándék is felsejlik, hogy a jelen döntéshozói a 18. századi „Powerfrau” utódként tüntessék fel magukat, s ezzel burkolt formában az „aranykor” újrateremtésének ígérését is megfogalmazzák.

Bibliográfia és a Jegyzetek rövidítései

BANAKAS

Anne-Sophie Banakas: Die zwei Körper der Herrscherin: der politische und der natürliche Körper in den Porträts von Maria Theresia (1740–1780). *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 126. évf. (2018) 73–109.

BARTA

Ilsebill Barta: *Familienporträts der Habsburger. Dynastische Repräsentation im Zeitalter der Aufklärung*. Wien, 2001, Böhlau.

BOMBARDIUS

Michael Bombardius: *Topographia magni regni Hungariae*. Viennae, 1750.

BUZÁSI

Buzási Enikő: III. Ferdinánd koronázási portréja 1626-ból. A magyar viselet mint a hatalmi reprezentáció eszköze a 17. századi eleji királykoronázásokon. In *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. Szerk. Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza. (Annales Archivi Soproniensis, No. 2.) Sopron–Budapest, 2021, ELKH BTK – MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Soproni Levéltára, 383–414.

COXE

William Coxe: *History of the House of Austria*. Vol. II. London, 1807.

DÁVID

Dávid Ferenc: Eszterháza belső terei. *Ars Hungarica* 28. évf. (2000) 73–95.

DÓZSA

F. Dózsa Katalin: *Megbámulni és megbámulatni. Viselettörténeti tanulmányok*. Budapest, 2014, L'Harmattan.

FELMAYER

Die Kunstdenkmäler der Stadt Innsbruck: Die Hofbauten. Hsrg. Johanna Felmayer (Österreichische Kunsttopographie, Bd. 47.) Wien, 1986, Schroll.

FLEISCHER

Julius Fleischer: *Das kunstgeschichtliche Material der geheimen Kammerzahlamtsbücher in den staatlichen Archiven Wiens vom 1705 bis 1790*. Wien, 1932, Krystall-Verlag.

GALAVICS

Galavics Géza: A „képtelen Gödöllő” és más történetek. In *Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*. Budapest, 1991, 217–224.

GRUBER

Gerlinde Gruber: Das Bilderverzeichnis der Pressburger Burg von 1781. Ein Beitrag zur Sammlungsgeschichte der Gemäldegalerie des Kunsthistorischen Museums. *Jahrbuch des Kunsthistorischen Museum Wien*, 8/9. (2006/2007) 354–400.

HAUPT

Herbert Haupt: Kunst und Kultur in den Kameralzahlamtsbüchern Kaiser Karls VI. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs: Ergänzungsband* 12. (1993).

HENDE
Hende Fanni: *Politikai reprezentáció a magyar országgyűléseken 1687 és 1765 között.* Budapest, 2021, Magyar Nemzeti Levéltár.

HERTEL
Sandra Hertel: Maria Theresia als König von Ungarn im Krönungszeremoniell in Preßburg (1741). *Frühneuzeit-Info* 27. évf. (2016) 110–123.

KANTOROWITZ
Ernst Kantorowitz: *The King’s Two Bodies. Studies in Medieval Political Theology.* Princeton, 1957, Princeton UP.

KOLINOVICS
Kolinovics Gábor: *Nova Ungariae Periodus.* Buda, 1790.

KOVÁCS
A Magyar Nemzeti Múzeum történeti kiállításának vezetője 3. Főszerk. Kovács Tibor. Budapest, 1996, Magyar Nemzeti Múzeum.

KÖKÉNYESI
Kökényesi Zsolt: Mise és presztízs. A magyar főpapok jelenléte és reprezentációja a bécsi udvarban 1711 és 1765 között. *Századok* 149. évf. (2015) 4. sz. 905–940.

LECHNER
Lechner Jenő: *A Magyar Nemzeti Múzeum épülete, 1836–1926.* Budapest, 1927, Magyar Nemzeti Múzeum Barátainak Egyesülete.

LINSBOTH 2020A
Stefanie Linsboth: Maria Theresia als Königin von Böhmen. In *Die Repräsentation Maria Theresias. Herrschaft und Bildpolitik im Zeitalter der Aufklärung.* Hrsg. Werner Telesko, Sandra Hertel, Stefanie Linsboth. Wien, 2020, Böhlau, 356–362.

LINSBOTH 2020B
Stefanie Linsboth: „.... mehr für historische Denkmäler als für Kunstwerke des Pinsels zu halten...” Das Porträt Maria Theresias als Sammlungsobjekt. In *Perspektivenuechsel: Sammler, Sammlungen, Sammlungskulturen in Wien und Mitteleuropa.* Hrsg. Sebastian Schütze. Wien, 2020, De Gruyter, 69–84.

MARCZALI
Marczali Henrik: *Mária Terézia, 1717–1780.* Budapest, 1891, Magyar Történelmi Társulat /Magyar történeti életrajzok/.

MAROSI
Marosi Ernő: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon.* Budapest, 1995, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, /Művészettörténeti Füzetek 23/.

MATSCHE
Franz Matsche: *Kaisersäle – Reichssäle: ihre bildlichen Ausstattungsprogramme und politischen Intentionen. In Bilder des Reiches.* Hsrg. Rainer A. Müller. Sigmaringen, 1997, Thorbecke, 323–355.

MIKÓ–SINKÓ
Történelem-Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Budapest, 2000, Magyar Nemzeti Galéria.

MRAZ
Gottfried Mraz: Das Palais der Ungarischen Hofkanzlei 1747–1848. In *Das ungarische Palais in Wien.* Hsrg. von Richard Perger. Győr, 1994, 39–110.

PALLOS–GÖDÖLLE
Szent István lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve. Szerk. Pallos Lajos – Gödölle Mátyás. Budapest, 2014, Magyar Nemzeti Múzeum.

PARAVICINI
Werner Paravicini: Krieg der Zeichen? Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Repräsentation in Residenzstädten des Alten Reichs. Einführung und Zusammenfassung. In *In der Residenzstadt. Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Repräsentation.* Hsrg. Jan Hirschbiegel, Werner Paravicini. Ostfildern, 2014, Jan Thorbecke Verlag, 11–34.

PÁLFY
Pálffy Géza: A magyar királynék koronázása a mohácsi csatát követő évszázadokban. *Veszprémi Szemle* 17. évf. (2015) 4. sz., 3–25.

PÁLFY–SOLTÉSZ–TÓTH
Pálffy Géza – Soltész Ferenc – Tóth Csaba: *Coronatio hungarica in nummis. A magyar uralkodók koronázási érmei és zsetonjai, 1508–1916.* Budapest, 2016, Magyar Nemzeti Múzeum.

PÉTER
Barokk és rokokó: Az európai iparművészet stíluskorszakai. Szerk. Péter Márta. Budapest, 1991, Iparművészeti Múzeum.

POLLEROß 2010
Friedrich Polleroß: Austriae Hungariae Rex. Zur Darstellung der Habsburger als ungarische Könige in der frühneuzeitlichen Graphik. In *„Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére.* Szerk. Bubryák Orsolya. Budapest, 2010, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 63–78.

POLLEROß 2020
Friedrich Polleroß: Porträt und Propaganda am Beispiel Kaiser Karls VI. *Acta Historiae Artis Slovenica* 25. évf. (2020) 139–171.

PÖTZL-MALIKOVA
Maria Pötzl-Malikova: Die Statuen Maria Theresias und Franz I. Stephans von Lothringen von Franz Xaver Messerschmidt. Ein Beitrag zur typologischen Ableitung des spätbarocken Herrscherstandbildes. *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte,* 34. évf. (1981) 131–146.

PROKEŠ
Jaroslav Prokeš: Marie Terezie a přípravy k české korunovaci

roku 1742. In *Sborník prací věnovaných prof. Dru Gustavu Fridrichovi k šedesátým narozeninám, 1871–1931.* Praha 1931, 331–350.

RIDOVICS
Ridovics Anna: A vegyes gyűjtemény. In *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei.* Szerk. Pintér János. Budapest, 2002, Magyar Nemzeti Múzeum, 528–538.

RIPKA
Ripka Ferenc: *Gödöllő, a királyi család otthona.* Budapest, 1896.

ROSTÁS
Rostás Péter: *Mágnások lakberendezője. A Friedrich Otto Schmidt lakberendezőház története (1858–1918).* Budapest, 2010, Geopen.

ROTENSTEIN
Gottfried (Edler von) Rotenstein: Reisen durch einen Theil des Königreichs Ungarn im Jahr 1763 und folgenden Jahren. Zweyter Abschnitt. Beschreibung von Pressburg und einiger nahe gelegenen Lustörter. In: Sammlung kurzer Reisebeschreibungen... Bd. 10. Hrsg. von Johann Bernoulli. Berlin, 1783, 187–226.

SAFARIK
Eduard A. Safarik: *Künstler aus dem Umkreis von Johann Kupezky: Ausgewählte Werke.* Brno, 2014, Moravská galerie v Brně.

SERFŐZŐ 2017A
Serfőző Szabolcs: Mária Terézia pozsonyi koronázásának képei. Festményciklus az egykori Magyar Udvari Kancellária bécsi palotájában. *Rubicon* 28. évf. (2017) 48–71.

Serfőző 2017B
Serfőző Szabolcs: Männlich und mächtig: Die Inszenierung Maria Theresias als Königin von Ungarn auf Staatsporträts. In *Maria Theresia, 1717–1780. Strategin, Mutter, Reformerin.* Hsrg. Werner Telesko, Elfriede Iby. Wien, 2017, Böhlau, 107–111.

SERFŐZŐ 2019A
Serfőző Szabolcs: Mária Terézia magyarországi egyházi adományai. In *Második Mária: Mária Terézia a régi magyarországi kegyességben.* Szerk. Maczák Ibolya. Budapest, 2019, PPKE BTK, 89–108.

SERFŐZŐ 2019B
Serfőző Szabolcs: Johann Nepomuk Geiger vázlata a budai királyi palota dísztermének tervezett mennyezetképéhez 1855-ből. *A Vitam et sanguinem*-jelenet egy eddig ismeretlen ábrázolása. *Folia Historica* 34. évf. (2019) 131–150.

SERFŐZŐ 2020
Serfőző Szabolcs: „A kétéjú sas szárnyainak oltalmában”: A Habsburg uralkodók reprezentációja a kora újkori Sopronban. *Soproni Szemle,* 74. évf. (2020) 294–344.

SERFŐZŐ 2022
Serfőző Szabolcs: A Magyar és az Erdélyi Udvari Kancellária bécsi palotájának Habsburg portrégalériái. In *Reneszánsz és barokk Magyarországon Művészettörténeti tanulmányok Galavics Géza tiszteletére.* Szerk. Gulyás Borbála – Mikó Árpád – Ugry Bálint. Bp. ELKH-BTK, 2022 (megjelenés alatt).

SONOC–POPA
Alexandru Sonoc – Andrei Popa: Some Paintings from the Collection of the Brukenthal National Museum of Sibiu and their Relation with two Habsburg Coronation Medals. *Acta Musei Napocensis, series Historica,* 52/2 (2015) 107–135.

TELESKO 2010
Werner Telesko: ‚Hier wird einmal gutt ruhen seyn‘: Balthasar

Ferdinand Molls Prunksarkophag für Franz Stephan und Maria Theresia in der Wiener Kapuzinergruft (1754). *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 59. évf. (2010) 103–126.

TELESKO 2021
Werner Telesko: *Maria Theresia: Ein Europaischer Mythos.* Wien, 2012, Böhlau.

TÓTH
Tóth Attila: *Szeged szobrai és muráliái.* Szeged, 1993, Csongrád Megyei Levéltár, /Tanulmányok Csongrád megye történetéből 20/.

VADÁSZI
Vadászi Erzsébet: *Magyar Versália.* Budapest, 2007, Műemlékek Állami Gondnoksága.

M. VARGA 2020
M. Varga Benedek: „Domina et Rex”: Mária Terézia és a nőuralom problémája a 18. századi Magyarországon. In *Rendi országgyűlés – polgári parlament. Érdekképviselés és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig.* Szerk. Dobszay Tamás et al. Budapest–Eger, 2020, Magyar Nemzeti Levéltár – Eszterházy Károly Egyetem, 231–254.

VARGA 2001
Varga Kálmán: *Mária Terézia Eszterházán.* Budapest, 2001, Műemlékek Állami Gondnoksága.

VARGA 2021
Varga Kálmán: *A gödöllői kastély századai.* Budapest, 2021, Esterházy Kastély Kápolna Alapítvány.

VARGA 2022
Varga Kálmán: *A gödöllői kastély az 1752. évi inventár tükrében.* Gödöllő, 2022, Esterházy Kastély Kápolna Alapítvány.

VYSKUPOVÁ
Martina Vyskupová: Rex femina in the Portrait Presentation of Maria Theresa as the Queen of Hungary. *Opuscula Historiae Artium* 70. (2021) 40–55.

ZÁDOR
Zádor Anna: Kaposy János hagyatékából. II. *Művészettörténeti Értesítő* 40. (1990) 92–108.

ZEDINGER
Renate Zedinger: *Franz Stephan von Lothringen (1708–1765): Monarch, Manager, Mäzen.* Wien 2008, Böhlau.

ZIMMERMAN
Heinrich Zimmerman: Inventare, Akten und Regesten aus der Registratur seiner k. und k. apostolischen Majestät Oberstkämmererantes. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* 24. évf. (1903) I–LXXXV.

ZSÁMBÉKY
Batthyányak évszázadai. Szerk. Zsámbéky Monika. Szombathely, 2005, Szombathelyi Képtár.

62) A *Kaisersaal* az ausztriai barokk kolostorok egy sajátos reprezentációs tere. Ezek rendszerint a prelatúra részét képezik, s a császár, mint kegyúr reprezentációját szolgálták, s alkalmanként szálláshelyként is szolgáltak az uralkodó számára annak utazásai során. A *Kaisersaalok* ikonográfiai programjáról lásd MATSCHE 1997.

63) BARTA 40.

64) Az uralkodót „helyettesítő” portrékról lásd POLLEROß 2020 152.

65) A leltárat közli: GRUBER 369–370. A terem leírását lásd ROTENSTEIN 198. Az 1781-ben Bécsbe szállított portrék jelenleg a Kunsthistorisches Museum és a Hofmobiliendepot gyűjteményében találhatók. A pozsonyi vár első emeleti teremtorának 2016. évi rekonstrukciója során a festmények vászonra nyomtatott másolatait helyezték el a falakon.

66) ZIMMERMAN LXIV, Nr. 19378.

67) A Királyi Egyetemnek átadott, a palotában maradó festményekről 1777. május 3-án felvett jegyzék az egyik előteremben említi az uralkodópár térdkép formátumú portréit. Lásd MNL OL, E 44, Nr. 917/1777, fol. 86: *In dem Saal Allerhöchste Haupt Portraits in Lebensgröße – 3 [Stück] / In der Antichambre: Portraits von Kay. Francisci und der Kayserin, Knie-Stuckh, die Rammen mit Bildhauer Arbeith und vergold. – 2 [Stück]*

68) A méltatás itt a királynő 1765-ben vejének, Albert hercegnek írott levelére utal, amelyen Mária Terézia így ír: *„J’ai toujours aimé la nation hongroise parceque elle est la base à notre commune bonheur.”* (Mindig szerettem a magyar nemzetet, mert ez a mi közös boldogságunk alapja.) 1778-ban így írt vejének: *„Je suis bonne hongroise, mon coeur est plein de reconnaissance pour cette nation.”* (Jó magyar vagyok, szívem telve van hálával ez iránt a nemzet iránt.) A leveleket közli Adam Wolf: *Aus dem Hofleben Maria Theresia’s.* Wien 1859², 353. Wilhelm Oncken: *Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen.* Bd. 9. Berlin 1884, 115.

69) MARCZALI 3.

70) Hasonló folyamat zajlott le Ausztriában is, erről lásd TELESKO.

71) Az „emlékezethely” fogalmát Pierre Nora francia történész vezette be a történeti antropológiába. Meglátása szerint a modern társadalmak már nem közvetlenül emlékeznek a múltra, hanem emlékezethelyek közvetítésével. A *lieu de memoire*-okat az emlékezet és a történelem interakciója hozza össze, s az emlékezés gesztusa („az emlékezés akarása”) tartja fenn a kollektív emlékezetben.

72) Földes Mária: Fadrusz János pozsonyi Mária Terézia szobráról. *Művészettörténeti Értesítő*, 49. (2000), 131–139.

73) *Hasznos Mulatságok*, 1840/3. sz. 11. A *vitam et sanguinem*-jelenetet ábrázolta volna a budai királyi palota dísztermének egy másfél évtizeddel később tervezett, ám meg nem valósult mennyezatképe. Lásd SERFŐZŐ 2019b.

74) Így például a gyermek II. Józsefet 1741. szeptember 11-én Mária Terézia nem tarthatta a karján, mert a csecsemő trónörökösöt csak szeptember 21-én hozta dajkája Bécsből Pozsonyba, ahol Mária Terézia ünnepélyesen bemutatta a főherceget a magyar rendeknek. A gyászruha viselésére sem szorongatott helyzete indította Mária Teréziát ezen a napon, hanem nagynénje, Mária

Erzsébet főhercegnő, az Osztrák Németalföld császári helytartójának augusztus 26-án bekövetkezett halála miatt öltözött feketebe. Az egykorú források szerint a „Moriamur pro rege nostro!” felkiáltás nem hangzott el szeptember 11-én.

75) *Pesti Napló*, 1928. május 24.

76) *Magyarság*, 1928. július 1. 7. (Állítsuk fel a csonkaország esonka szobrát.)

77) MIKÓ–SINKÓ XIV–8.

78) A panteonban Mária Terézia mellett Mátyás király, Pázmány Péter, Révay Miklós, Werbőczy István, II. Rákóczi Ferenc, a költő Zrínyi Miklós, Petőfi Sándor, Eötvös József, Szalay László, Bethlen Gábor és Báthory István mellszobrai kaptak helyet. A büsztők nagyrészt Engel József és Izsó Miklós alkotásai voltak. Lásd *Vasárnapi Ujság*, 27. évf. (1880) 43. sz. 712. RIDOVICS 531.

79) LECHNER 60. Lásd még a 44–45. közötti képtáblát a főlépcsőházról.

80) TÓTH 148, 164.

81) A Habsburg királysobrok 1908-ban kerültek helyükre. Lásd *Vasárnapi Ujság*, 55. évf. 1908. augusztus 30. (Jelfy Gyula fotójával; lásd még MNM TF, 964/1949).

82) *Pesti Hírlap*, 1919. ápr. 6. A szobrok ledöntéséről készült fotókat lásd Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, ltsz: 77.362, 57.38, 67.2928).

83) Megújhódik a Millenniumi emlékmű. *Szabad Művészet*, 7. évf. (1953), 143.

84) N. Kósa Judit: Lejárt hősök a szoborraktárban. *Népszava*, 2020. február 16. (https://nepszava.hu/3067055_lejart-hosok-a-szoborraktarban).

85) VARGA 2021 218.

86) A kormányzói kabinetiroda kezdeményezésére 1927. június 23-án Klebelsberg Kuno vallás és közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy a bécsi „Gárdapalotában” lévő Habsburg uralkodóportrékat adják át a Szépművészeti Múzeum számára, s helyezze letétbe a képeket a budavári királyi palotában. Lásd Szépművészeti Múzeum, Irattár, 840/1927. MNL OL, K 726, 575/1927.

87) N. n.: *A királyi palota Budapesten* [vezető]. Bp. 1938, 18.

88) Mária Terézia három további magyarországi, Pozsony környéki kastélyba is ellátogatott: 1754. július 16-án, majd 1764. szeptember 1-jén Esterházy „Fényes” Miklós herceghez Köpcsénybe, 1764. szeptember 17-én gróf Pálffy Károlyhoz Királyfára, majd 1766. május 14-én gróf Esterházy Ferenc kancellárhoz Cseklészre.

89) A díszterem melletti helyiséget a királynő számára előkészített szobaként írja le Tersztyánszky János budai jezsuita szerzetes. Lásd BOMBARDIUS 538.

90) VARGA 2021 52.

91) BOMBARDIUS 538. VARGA 2022 100.

92) A királynő „hatalmas portróját” (das hohe Bildniß unserer glorwürdigsten Kaiserinn Königin) Korabinsky János 1778-as leírása említi először. Lásd VARGA 2021 52. Elképzelhető, hogy az a portré került ide, amelyet az 1752-es leltár a 3. sz. „nagy szobában” említ. Lásd VARGA 2022 100.

93) MNL OL, P 451. Lónyay család levéltára, 12. tétel (1847–1855), p. 318: *Im Maria Theresiens Zimmer: Portrait M. Theresien in Lebensgröße.* (Köszönöm Varga Kálmánnak, hogy felhívta erre a figyelmem.) Az egész alakos portrét említi még: *Pesti Napló*, 1867. április 27., 2. (különfélék).

94) MNL OL, P 451. Lónyay család levéltára, 12. tétel (1847–1855), 330: *„Verbindet sich H[err] Georg FreiH[err] von Sina für sich und seine Nachkommen alle in dem sogenannten Maria Theresien Zimmer befindlichen, in einem diese Tractate beiliegende Verzeichniße angeführten Gegenstände, an die sich für die Fürstlich Grassalkovicssche Familie historische Erinnerungen knüpfen, sorgfältig und für immerwährender Zeiten zu bewahren, und selbe dem gewöhnlichen Gebrauche nicht zu überlassen.“*

95) VARGA 2021 53. RIPKA 45. Talán ekkoriban került el a kastélyból az Mária Terézia- és Grassalkovich Antal-portré is, amely a 20. század elején Kézdi-Kovács László (1864–1942) festőművész tulajdonában volt. Lásd *Kézdi-Kovács László atelier-kiállításának katalógusa.* Budapest, Nemzeti Szalon, 1911, 158–159. sz. Talán ugyanezt a Mária Terézia-portrét említi Donáth Sándor pesti műkereskedő tulajdonaként: N. n.: Képek, porcelánok és dísz tárgyak. *A Műgyűjtő*, 3. évf. (1929) 259. Erre a képre vonatkozhat az az adat, amely szerint egy pasztell Mária Terézia-portré, Jean Etienne Liotard műve – amelyet állítólag maga a királynő ajándékozott Gödöllőre – 1891-ben egy pesti műgyűjtő tulajdonában volt. Lásd GALAVICS 218.

96) *Budapesti Közlöny*, 1867. augusztus 15. 1429. *Hazánk s a Külföld*, 1867. október 10. 655. RIPKA 45. képe a 71. oldalon: „itt van az ajtóval szembeeső falon az a nevezetes emlékü nagy olajfestmény, mely Mária Terézia méltóságteljes alakját ábrázolja, a mint jobb kezével egyszerre három koronát érint”. *Vasárnapi Ujság*, 45. évf. (1898) 45. sz. 780. (képpel).

97) VARGA 2001.

98) Az eszterházai kastély 1832. évi ingóságeltára részletesen leírja a Mária Terézia-szobában (85. sz.) lévő, vörös taft szövettel bevont baldachinos ágyat. Lásd MNL OL, Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, P 112, fasc. 2196, f. 352. A falikárpitokról lásd VADÁSZI 157–167.

99) Vajda Viktor: Az Esterházyak várkastélya: Fraknó. *Fővárosi Lapok*, 1877. június 21. 683.

100) Ujvári Béla: Magyar paradicsom: Eszterháza. *Fővárosi Lapok*, 1878. június 29. 726. A *Magyar műkincsek* című kötet számára 1894 körül két fotó készült az eszterházai Mária Terézia-szobáról, amelyeken látható a baldachinos ágy. Lásd Iparművészeti Múzeum, Adattár, FLT 24317, 24393. Lásd még DÁVID.

101) A szobáról készült fotókat az Iparművészeti Múzeumban ezzel a meghatározással leltározták be: „Mária Terézia szoba gobelinnel és a fraknói Mária Terézia ágygal” (IMM Adattár, FLT 4961, 24399).

102) Az 1896-iki ezredéves országos kiállítás: a történelmi főcsoport hivatalos katalógusa. 2. füzet. Budapest 1898, 362. ROSTÁS 77.

103) Mária Terézia „mennyezetes hímzett ágyát” a 20. század elején a fraknói várban és az eszterházai kastélyban is említik. Lásd *Pesti Hírlap*, 1912. július 31. 16. *A Győri M. Kir. Polgári Leányiskola Értesítője az 1900/1901. tanévről.* Győr, 1901, 23.

Az eszterházai kastély 1936. évi ingóságeltára a 46. számú „úri szobában” említi a királynő baldachinos ágyát, amelynek a második világháború után nyoma veszett. (Iparművészeti Múzeum, Adattár, KLT 152. p. 120. Nr. 1790: „*Díszágy, tölgyfából, piros mintázott selyem brokát baldachinnal, arany szegélyhímzéssel. Eszterházai eredetű Mária Terézia ágy.*” A Louis Delanois (1731–1792) párizsi asztalosnak tulajdonított zenélő karosszékét („*Kaiser Fotel*”) lásd uo. 42. sz. szoba, p. 115, Nr. 1752.

104) SERFŐZŐ 2020, 150. jegyzet.

105) A portrékat korábbi helyükön dokumentáló fotókat lásd *A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem alapítása 300 éves évfordulójának jubileumi emlékkönyve.* Szerk. Kornis Gyula. Budapest, 1936. 28. után. Hauszmann Alajos: *A budapesti Igazságügyi Palota.* Budapest, 1901, XVIII. kép.

106) Az uralkodópár portréi függtek a Sándor-palota vörös szalonzájában 1945 előtt, ezek azonban a második világháborúban megsemmisültek. 2002-ben két, a Kúria épületéből származó uralkodóportré került itt elhelyezésre a Történelmi Képcsarnok gyűjteményéből.

IDŐRENDI ÁTTEKINTÉS

1717. május 13. – Bécsben megszületik Mária Terézia főhercegnő. Apja VI. Károly német-római császár (III. Károly néven magyar király), anyja Erzsébet Krisztina braunschweig-wolfenbütteli hercegnő.
1736. február 12. – Feleségül megy Lotaringiai Ferenc István herceghez. Házasságuk 19 éve alatt tizenhat gyermekük születik.
1740. október 20. – Apja halála után a korábban közjogi és diplomáciai garanciákkal is megerősített, a leányági örökösödést megengedő dinasztikus rendelkezés, a *Pragmatica Sanctio* értelmében Mária Terézia 23 éves korában átveszi a Habsburg-államok kormányzását. Társuralkodóként maga mellé veszi férjét, Lotaringiai Ferenc Istvánt. Uralkodói örökségére tartott igényét az európai hatalmak többsége nem ismeri el.
1740. december – II. Frigyes porosz király elfoglalja a Habsburg uralkodók jogára alá tartozó Sziléziai Hercegséget. Ezzel megkezdődik az osztrák örökösödési háború, amibe bekapcsolódik Franciaország, Bajorország és Szászország is.
1741. június 25. – Mária Teréziát Pozsonyban a Szent Márton-dómban Magyarország királyává koronázzák.
1741. július 31. – Károly Albert bajor választófejedelem csapatai elfoglalják Passaut, s ugyanezen a napon kiadott kiáltványában tiltakozik Mária Terézia magyar királlyá koronázása ellen.
1741. szeptember 11. – Pozsonyban, a tizenkét év szünet után összehívott országgyűlésen a magyar rendekhez fordul, hogy segítsenek koronáját fegyverrel megvédeni. A jelenlévő nemesek közfelkiáltással – „Vitam et sanguinem pro rege nostro!” – felajánlják életüket és vérüket Mária Terézia trónjának védelmére.
1741. november 26. – Károly Albert bajor választófejedelem (1742-től német-római császár) francia támogatással elfoglalja Prágát, de a következő év végén a királynő hadai visszafoglalják a várost.
1742. július 20. – Mária Terézia a Magyar Királyság kiváltságos rendjei közé emeli a görög katolikus (unitus) egyház főpapjait.
1742. december 24. – Mária Terézia elrendeli a protestánsok vallásgyakorlatát, hivatalviselését és tanulását korlátozó, még az apja, III. Károly idején kiadott *Carolina Resolutio* teljes körű végrehajtását.
1743. április 18. – Az uralkodónő ismételten megerősíti a Magyar Királyság területére 1691-ben betelepült szerbek kiváltságait.
1743. május 12. – Mária Teréziát Prágában a Szent Vitus-székesegyházban Csehország királynőjévé koronázzák.
1743. szeptember 13. – Anglia, Hollandia és Szardínia megbízottai, elismerve az uralkodónő felségjogait a Habsburg Birodalom országaiban, szövetségi szerződést írnak alá Wormsban a királynő diplomatáival.
- 1743 – Megkezdődik a schönbrunni kastély bővítése. Az épületegyüttes több szakaszban nyeri el mai arculatát.
1744. július 1. – Mária Terézia tábornoka, gróf Nádasdy Ferenc Strasbourgtól északra átkel a Rajnán, s Elzászban előrenyomul.
1744. augusztus 15. – II. Frigyes ismét hadba lép Mária Terézia ellen, elfoglalja Prágát, majd a királynő hadai novemberre kiszorítják Csehországból.
1745. április 15. – Mária Terézia tábornoka, gróf Batthyány Károly a bajorországi Pfaffenhofennél megveri III. Miksa választófejedelem, az időközben elhunyt VII. Károly fiának seregeit, melynek nyomán a bajor uralkodó április 22-én elismeri Mária Terézia örökösödési jogait.

1745. szeptember 13. – Károly Albert halála után Mária Terézia férjét, Lotaringiai Ferenc Istvánt választják német-római császárrá, I. Ferenc néven. Mária Terézia császárnéként nem koronáztatja meg magát, ezzel is hangsúlyozva a Habsburg Monarchián belüli uralkodói státuszát.
1746. április 6. – Mária Terézia uralkodó rendelettel megalapítja az Universal-Kommerzdirektoriumot, a Habsburg Birodalom kereskedelmi ügyeinek irányítására.
1747. július 10. – Mária Terézia szövetségese, III. Károly Emánuel szárd király és savoyai herceg hadai súlyos vereséget mérnek a franciákra a piemonti Asiettánál.
1748. október 18. – Az aacheni békeszerződés lezárja az osztrák örökösödési háborút. Mária Teréziát nemzetközileg is elismerik a Habsburg Monarchia uralkodójának, de le kell mondania Sziléziáról Poroszország javára.
1749. május 2. – Gróf Friedrich Wilhelm von Haugwitz, a *Directorium in publicis et cameralibus* elnöke vezetésével reformintézkedések sorozata kezdődik az állami- és katonai közigazgatásban, lefektetve az alapokat a birodalom átfogó modernizálásának irányába.
1749. május 13. – Megkezdődik a budai királyi palota újjáépítése Jean Nicolas Jadot tervei alapján Oraschek Ignác, majd pedig Franz Anton Hillebrant építészek vezetésével.
1749. december 30. – Az uralkodónő alapítványt létesít tíz magyar nemes fiatal tanulmányainak támogatására az általa alapított bécsi akadémián (*Theresianum*).
1750. október 15. – A Magyar Királyságban megindulnak az első, utasokat szállító postakocsi (delizsánsz) járatok.
1751. augusztus 19. – Mária Terézia vallásügyi rendelete, melyben egyebek mellett büntetéssel sújtja a katolikus vallásról protestáns vallások bármelyikére áttérőket, valamint megtiltja, hogy katolikusok protestáns iskolában tanuljanak.
1751. augusztus 10–12. – Mária Terézia és férje, I. Ferenc német-római császár, Gödöllőn vendégeskedik gróf Grassalkovich Antal kamarai elnöknél.
1751. november 1. – Az uralkodónő új katonai szabályzatot (*Regulamentum Militare*) ad ki a hadsereg elhelyezéséről, eltörli a jobbágyok ingyenes katonai fuvarkötelezettségét.
1752. május 18. – Mária Terézia utasítása a vármegyék élére kinevezett főispánok jog- és hatásköréről.
1752. október 26. – Uralkodói rendelet írja elő, hogy a Magyar Királyság vármegyéiben legalább egy állandó fizetett orvos és sebész működjön.
1753. augusztus 19. – Mária Terézia utasítására a Pozsonyban működő Helytartótanács állandó egészségügyi bizottsága átfogó egészségügyi rendelet kidolgozásába kezd.
1753. augusztus 30. – Az uralkodónő rendeletileg szólítja fel a katolikus megyéspüspököket, hogy ne erőszakos eszközökkel, hanem ígéhirdetéssel és vallásos oktatással igyekezzenek áttéríteni a protestánsokat.
1754. február 16. – Mária Terézia kereskedelem- és vámügyi rendelete, melyben a Magyar Királyság területére vonatkozó érvénnyel megszünteti a középkori eredetű harmincadvámot, s az árucikkek különböző csoportjaira 5–20%-os értékvámot határoz meg.
1755. január 4. – Mária Terézia újabb kereskedelemügyi rendelete, melynek értelmében a magyar kereskedő által behozott külföldi árukat 30%-os vám terheli, viszont az osztrák kereskedő, amennyiben külföldi árut ad el a Magyar Királyságban, visszaigényelheti a behozatalkor fizetett vámot.

1756. március 15. – Úrbéri rendelet bevezetése a Magyar Koronához tartozó Szlavónia három megyéjében.
1756. május 1. – Mária Terézia megbízottai szövetségi szerződést kötnek XV. Lajos francia uralkodóval Versailles-ban Poroszország ellen.
1756. augusztus 29. – II. Frigyes porosz király megelőző lépésként benyomul seregeivel Szászországba, megszállja Drezdát, s ezzel kezdetét veszi a hétéves háború.
1756. október 1. – II. Frigyes csapatai győzelmet aratnak a csehországi Lobositz (Lososice) mellett és Prágáig törnek előre.
1757. május 13. – Mária Terézia megalapítja a különleges hadi érdemeket elismerő katonai Mária Terézia-rendet.
1757. június 18. – A csehországi kolíni csatában az uralkodónő csapatai látványos győzelmet aratnak Poroszország felett.
1757. október 16. – Mária Terézia hadvezére, gróf Hadik András tábornok különítménye elfoglalja és megsarcolja Berlint.
1758. június 3. – Mária Terézia először használja a „Magyarország apostoli királya” címet, melyet XIII. Kelemen pápa brevéje is megerősít.
1759. március 12. Mária Terézia az örökös tartományok iparának védelme érdekében tilalmat rendel el a délnémet fémáruk behozatalára.
1759. augusztus 13. – Az egyesült Habsburg és orosz hadak súlyos vereséget mérnek II. Frigyesre az Odera-Frankfurt melletti Kunersdorfnál.
1760. szeptember 11. – Mária Terézia felállíttatja a Magyar Királyi Nemesi Testőrséget.
1760. december 10. – Mária Terézia kormányzati reformjának részeként elrendeli az Államtanács (*Staatsrat*) felállítását.
1761. március 10. – Báró Adolf Nicolaus von Buccow tábornokot Erdély katonai főparancsnokává nevezik ki.
1761. július 13. – A porosz háborúra tekintettel Mária Terézia tízmillió forint adósság átvállalására szólítja fel a magyarországi vármegyéket.
1762. június 24. – Az erdélyi főkormányzók (*Gubernium*) vezetésével megbízott Buccow tábornok erőszakos eszközökkel megkezdi a székely határőrség szervezését.
1763. február 15. – A hubertusburgi békekötéssel véget ér a hétéves háború. A birodalom egészét tekintve visszaállnak a háború előtti állapotok.
1763. február 25. – Rendelet az egykori Temes, Torontál, Krassó megyék területén kialakított Bánság benépesítésére.
1763. október 14. – Gróf Eszterházy Károly egri püspök az uralkodónőhöz folyamodik az általa alapított líceum orvoskarral is rendelkező egyetemmé nyilvánítása érdekében.
1764. április 3. – Német-római császárrá koronázzák Mária Terézia elsőszülött fiát, II. Józsefet.
1764. május 5. – Mária Terézia megalapítja a Magyar Királyi Szent István-rendet.
1764. június 17. – Mária Terézia e napra országgyűlést hív össze Pozsonyban. Az adó megemelését célzó uralkodói proposíciók mellett szerepel az úrbéres népesség jogállására, a földesúri visszaélésekkel szembeni védelmet jelentő törvény kidolgozása.

1765. március 20. – A királynő megbízza Festetics Pál kancelláriai tanácsost az úrbéri rendelet kidolgozásával.

1765. augusztus 18. – Mária Terézia férje, I. Ferenc német-római császár váratlanul meghal. A királynő ezentúl csak gyászruhában jelenik meg.

1765. november 11. – A gróf Batthyány Lajos halálával megüresedő nádori pozíció betöltésére nem tesz javaslatot, vejét, Albert szász-tescheni herceget nevezi ki Magyarország helytartójává.

1766. január 17. – Az uralkodónó biztost küld Vas vármegyébe, az erősödő parasztmozgalom lecsendesítésére.

1766 – Mária Terézia a Magyar Királyság lakatlan területeinek német lakossággal történő betelepítése érdekében pénzügyi alap létesítését rendeli el.

1767. január 23. – Kiadja az úrbéri rendeletet, amelyben Magyarországon egységesen szabályozza a jobbágyok terheit, kötelező szolgáltatásait.

1767. május 21. – II. József társuralkodóként rendeletet bocsát ki, mely uralkodói engedélyhez köti a pápai bullák kihirdetését a Habsburg Birodalomban, így Magyarországon is.

1767. augusztus 1. – Mária Terézia külön kormány szerv, a Horvát Tanács felállításáról rendelkezik a Magyar Korona három tagja, Horvátország, Szlavónia és Dalmácia igazgatására.

1768. április 17. – II. József magyarországi körútra indul.

1768. augusztus 8. – Mária Terézia ipari növények termesztését rendeli el a kamarai birtokokon.

1768. december 31. – *Constitutio criminalis Theresiana* elnevezéssel új büntetőjogi kódex lép életbe az örökös tartományokban, alkalmazására részben Magyarországon is sor kerül.

1769. február 20. – A Helytartótanács felszólítja a római katolikus megyéspüspököket a katolikus lakosság összeírására.

1769. május 1. – Nagyszebenben bécsi kormányzati kezdeményezésre mezőgazdasági társaság alakul.

1769. május 4. – Összeül a szerb nemzeti kongresszus Karlócán.

1769. december 14. – A Helytartótanács közzéteszi Mária Terézia november 7-én kelt rendeletét, melynek értelmében a Nagyszombatban működő egyetem öt tanszéket magába foglaló orvostudományi karra bővíti.

1769 – Állandó hajóhidat létesítenek Buda és Pest közt.

1770. április 3. – A selmecbányai bányatisztképző iskola (*Bergschule*) akadémiai rangra emelkedik.

1770. szeptember 10. – Uralkodói rendelet jelenik meg az egyetem új működési rendjéről (*Norma studiorum*).

1770. október 4. – A Helytartótanács az egészségügy valamennyi területét érintő általános szabályozást (*Regulamentum sanitatis*) bocsát ki.

1770 – Magyarországon és az örökös tartományokban bevezetik a sorsjegyet.

1771. március 19. – Erdélyi Kereskedelmi Bizottság létrehozása, mely a bécsi Udvari Kereskedelmi Tanácsnak (*Kommerzhofrat*) alárendelten hivatott működni.

1771. június 21. – Az uralkodónó kezdeményezése nyomán Szent István ereklyéje Budára kerül, valamint elrendeli az államalapító király napjának augusztus 20-ai megünneplését.

1772. január 4. – Az uralkodónó elrendeli a könyvek kinyomtatás előtti cenzúráját.

1772. augusztus 5. – Szentpétervárott Mária Terézia, II. Katalin cárnő és II. Frigyes porosz király megbízottai megállapodást írnak alá Lengyelország első felosztásáról.

1772. szeptember 7. – A Helytartótanács elrendeli, hogy a nagyszombati egyetem vallási különbség nélkül köteles orvosdoktori licenciátust kiadni.

1773. február 12. – Mária Terézia rendeletet bocsát ki a cigányság letelepítése és munkához szoktatása érdekében.

1773. április 3. – Uralkodói rendelet tiltja el a kuruzslók működését.

1773. szeptember 21. – Mária Terézia rendeletileg közzéteszi a jezsuita rend feloszlataásáról szóló július 21-i pápai bullát.

1774. július 22. – Az uralkodónó kinevezi gróf Hadik András tábornagyot az Udvari Haditanács elnökévé.

1774. augusztus 19. – Mária Terézia a feloszlattott jezsuita rend vagyonát az államosított nagyszombati egyetemnek adományozza.

1775. június 15. – Mária Terézia az örökös tartományokat, Tirolt és a galíciai területeket kivéve, egységes vámterületté nyilvánítja, a Magyar Korona országai azonban továbbra is vámkülföldnek számítanak.

1775. október 12. – Uralkodói rendelet országainak szegényügyi szabályozásáról, így a szegényházak létesítéséről.

1776. március 22. – Mária Terézia rendeletet ad ki a kínvallatás eltörléséről.

1776. augusztus 9. – Az uralkodónó Fiumét a Tengeremellekkel együtt a Magyar Korona tartozékává nyilvánítja, s Trieszthez hasonló kereskedelmi kiváltságokkal ruházza fel.

1776. október 31. – A Helytartótanács Pest városának éjszakai világításáról rendelkezik az általános közbiztonság javítása érdekében.

1777. augusztus 22. – Tanügyi rendelet, a *Ratio Educationis* állami irányítás alá helyezi és egységesen szabályozza a magyarországi oktatásügyet.

1777. szeptember 26. – Mária Terézia rendelete nyomán az egyetem Nagyszombatból az ország fővárosába, Budára költözik.

1778. március 13. – Kitör a bajor örökösödési háború, mivel II. József örökölné a bajor trónt. A konfliktust II. Frigyes porosz királlyal kötött kompromisszum zárja le.

1778. június 6. – A királynő a Bánságnak a Magyar Királysághoz történő visszacsatolásáról rendelkezik.

1779. április 23. – Fiumét „visszacsatolja” a Magyar Korona országaihoz.

1780. január 1. – A cenzúra engedélyek birtokában Ráth Mátyás szerkesztésével megindul az első magyar nyelvű hetilap, a Magyar Hírmondó.

1780. március 25. – Mária Terézia a feloszlattott jezsuita rend vagyonából az állami oktatás anyagi hátterét biztosító tanulmányi alapot hoz létre.

1780. november 29. – Mária Terézia 63 éves korában meghal. Férje mellé temetik a császári (kapucinus) kriptába.

ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

A borítón: Mária Terézia magyar királynőként, ismeretlen festő műve, 1760 körül. Szépművészeti Múzeum, ltsz. 54.1776

Háttérkép: Albert herceg helytartói kinevezésének rendelete. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,

Helytartótanácsi levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Benigna mandata (C 13), 1765. december 24.

Az előzőken: A magyar rendek hódolata Mária Terézia előtt a pozsonyi országgyűlésen,

Lorenz Neumayer (1796–1845) grafikája. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 9323

2. o. Damasztterítő Mária Terézia alakjával (részlet), 1745 körül. Selyemfonal, damaszt-szövés. Iparművészeti Múzeum, ltsz. 13330
6. o. Magyarország hódolata Mária Terézia előtt, Gottfried Bernhard Göz rézmetszete, 1745 körül. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 8007
8. o. Mária Terézia koronázási kardvágása, Martin Engelbrecht Színezett rézmetszete, 1742 körül. Pozsony, Gallery of the City of Bratislava; photo © GMB archive, ltsz. C.7635
12. o. Udvari bankett ábrázolása, 1740-es évek. Erb-Huldigung Maria Theresiae Wien, 1740. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest
15. o. Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc ezüstérme, Peter Paul Werner munkája, Budapest Történelmi Múzeum, ltsz. 26.076
16. o. Kínvallatási módok ábrázolása. Constitutio Criminalis, 1769. I. melléklet 349–351.
17. o. Csigázás ábrázolása. Constitutio Criminalis, 1769. I. melléklet 349–351.
23. o. A Favorita, Mária Terézia fiatal éveinek kedvenc bécsi palotája, a Theresianum épülete a 18. század közepén Színezett rézmetszet. Krász Lilla és Kurucz György magántulajdona

24. o. Mária Terézia ezüsttallérja. Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. 1612
26. o. Philipp Wilhelm Hörnigk *Österreich über alles* című könyve első kiadásának címlapja; a munka, amely közel egy évszázadra meghatározta a Habsburg-udvar gazdaságpolitikáját
27. o. Mária Teréziának ajándékozott aranyból készült, üvegfalú tároló, tokaji „aranymorzsát” tartalmazó szőlőszemmel. In *Magyar Művelődéstörténet. 4. köt. Barokk és felvilágosodás*. Budapest, 1939, Magyar Történelmi Társulat, 206. o.
29. o. Adófizető paraszt, Martin Engelbrecht színezett metszete, 18. század vége. In *A magyarok krónikája*. Budapest, 1995, Officina Nova, 316. o.
30. o. Mária Terézia aranydukátja. Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. 1594
32. o. Tessedik Sámuel: A paraszt ember Magyarországon... című könyve magyar nyelvű változatának címlapja (1786); a magyar mezőgazdaság jobbítására útmutatást nyújtó könyv. In *A magyarok krónikája*. Budapest, 1995, Officina Nova, 331. o.
33. o. Fiume visszacsatolása Magyarországhoz, Dudits Andor historizáló festménye, 1895. In Marczali Henrik: *Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig (1711–1815)*. Budapest, 1898, Athenaeum /A magyar nemzet története 8/.
34. o. Nemesfémánya és -feldolgozás a Felvidéken, rézmetszet, 18. század. In *A magyarok krónikája*. Budapest, 1995, Officina Nova, 309. o.
35. o. Birkanyírás ábrázolása egy holicai fajansztálon. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 1939.64
36. o. Mária Terézia kártyázó társaságban, rajz, 1751. A királynőtől jobbra Batthyány Károly, Nádasdy Ferenc, egy ismeretlen pap és Leopold Daun. In Vikol Katalin: *A Habsburg-birodalom keleti felén*. Budapest, 1989, Reflektor Kiadó, 35. o.
39. o. Mezei munkák ábrázolása, rézmetszet, 18. század. In *A magyarok krónikája*. Budapest, 1995, Officina Nova, 331. o.
43. o. Ismeretlen királyi nemesi testőr. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 1025
46. o. Hagyományos stílusú nemesi férfi, női és gyermek díszruha. 18. sz. közepe. Magyar Nemzeti Múzeum. In *Magyar Kódex* 3. kötet 407. o. Dabasi András fotója

52. o. Mária Terézia mint magyar királynő, ismeretlen festő műve, 1750 körül.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 2205 (Egykor a Királyi Kúria tanácstermében)
54. o. Lotaringiai Ferenc István német-római császár, Martin van Meytens műhelye, 18. század
56. o. Mária Terézia özvegyként, Anton von Maron műhelye, 1772 körül. Versailles
57. o. II. József koronás ábrázolása a Királyi Könyvekben, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A 57 52. köt. 1. o.
59. o. II. József ábrázolása a magyar koronával, részlet a 12. képről, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, S 11 No. 27
61. o. Albert szász-tescheni herceg mint a Magyar Királyság helytartója, ismeretlen festő műve, 1777. Bécs, Albertina
- 62–63. o. Mária Terézia koronázási emlékérem, Anton Franz Widemann műve, 1741.
Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. 64.193790
67. o. Mária Terézia mint magyar királynő, Franz Leopold Schmittner rézmetszete, 1751.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 1932/15
74. o. Edelény urbárium. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Dessewffy Lt, P 89 2. d.. No. 4. fol. 24
77. o. Mária Terézia koronázási kardvágása, André Basset rézmetszete, 1742 körül.
Pozsony, Gallery of the City of Bratislava; photo © GMB archive, ltsz. MD 056977
81. o. Festetics III. Pál (1722–1782) kancelláriai tanácsos, 1772-től grófi rangra emelve a Magyar Udvari Kamara alelnöke.
Ismeretlen itáliai mester mozaikportréja, 18. század második fele. Helikon Kastélymúzeum, K.6247
85. o. Részlet Edelény urbáriumának tabelláiból.
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Dessewffy Lt, P 89 2. d. No. 4. fol. 39
94. o. Mária Terézia lóháton, huszárok kíséretében, Johann Elias Ridinger rézmetszete, 1745 körül.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 3240
97. o. Mária Terézia főhercegnő tizenegy évesen, Andreas Møller festménye, 1727 körül.
Kunsthistorisches Museum, Gemäldegalerie, 2115
- 98–99. o. Bécs látképe a Belvedere felől, Bernardo Bellotto festménye, 1760 körül.
Kunsthistorisches Museum, Gemäldegalerie, 1669
101. o. Wenzel Anton Kaunitz-Rietberg gróf (1711–1794) portréja (1764-től herceg), ismeretlen osztrák festő műve, 18. század vége. Szépművészeti Múzeum, Régi Képtár, 93.10
102. o. A császári-királyi nemesi Theresianum és [a vele egyesített] Savoyai Lovagi Akadémia épülete Bécsben.
Österreichische Nationalbibliothek, FKB-Vues Österreich-Ungarn, Wien VIII, Wieden 11 KAR MAG
105. o. Pálffy Károly kancellár, Mark Quirin rézmetszete, 1790.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 3612
106. o. Mária Terézia a Szent István-rend nagymestereként, Wenzel Pohl festménye, 1765 körül.
Innsbruck, Hofburg, Giant hall (Riesensaal)
108. o. Az Udvari Könyvtár épülete, Karl Schütz színezett metszete, 1780 körül.
Österreichische Nationalbibliothek, b 207586-EPor: Tafel 6 POR MAG
110. o. Végh Péter, ismeretlen festő műve, 18. század. Kiscelli Múzeum, ltsz. 51.1259.11
113. o. Mária Terézia pandúrormesterrel, Johann Christoph Schmidhammer színezett rézmetszete, 1750 körül.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 1914/107
114. o. A Mária Terézia-emlékmű Bécsben
120. o. Közhuszár a Nádasdy-ezredből, David Morier festménye, 1748 körül.
Royal Collection Trust RCIN 406844 / His Majesty King Charles III, 2022
123. o. Gránátosok a Haller-, a Bethlen- és egy beazonosítatlan gyalogezredből, David Morier festménye, 1748 körül.
Royal Collection Trust RCIN 403391 / His Majesty King Charles III, 2022
125. o. Pálffy János tábornagy, ismeretlen festő műve, 18.század. Nemzeti Portrétár, 2178

127. o. Beleznay János altábornagy, ismeretlen művész munkája, 1754 előtt. Nemzeti Portrétár, 1726
128. o. Károlyi Sándor tábornagy, Jakobey Károly festménye, 18. század.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 53.255
132. o. Batthyányi Károly József tábornagy, Bajorország katonai kormányzója és osztrák Németalföld megbízott minisztere.
Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény, 2003.1M
135. o. Nádasdy Ferenc tábornagy a kolíni lovasroham hőse, ismeretlen művész munkája, 18. század.
Österreichische Nationalbibliothek
139. o. A kolíni csata, Hyacinth de La Pegna festménye
141. o. A kolíni csata térképe, 1757. Országos Széchényi Könyvtár, Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár TR 1.653
143. o. Hadik András tábornagy, Johann Georg Weikert festménye, 1783 körül.
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 70.15
145. o. A Magyar Királyság allegóriája: Mária Terézia a Magyar Szent Korona Országainak képviselőivel és címereivel,
Zeller Sebestyén metszete. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 3237
146. o. Közhuszár a Károlyi-ezredből, David Morier festménye, 1748 körül.
Royal Collection Trust RCIN 406840 / His Majesty King Charles III, 2022

152. o. Az egri jezsuita patika Telekessy címeres, szögletes patikaedényei, 18. század második fele.
Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár. Blahák Eszter fotója
156. o. Gerard van Swieten egész alakos portréja. Karl Lorenz Gindl vázlatrajza alapján Karl Ruß által készített akvarell.
Österreichische Nationalbibliothek, Pb 9358,3 POR MAG
159. o. Köpölyharangok, 18. század második fele. Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeum,
Könyvtár és Adattár, ltsz. 704391. Blahák Eszter fotója
163. o. Gömör-Kishont vármegye főorvosa, Madács Péter (1729-1805) portréja, ismeretlen mester műve, 1770-es évek.
Basilides Bálint magántulajdona
164. o. Érvágó és érvágókészlet, 18. század második fele. Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeum,
Könyvtár és Adattár, ltsz. 694491-5. Blahák Eszter fotója
167. o. Orvosdoktor úti patikaládája, 18. század második fele. Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti
Múzeum, Könyvtár és Adattár. Blahák Eszter fotója

172. o. Gödöllő, Grassalkovich-kastély
174. o. Nagyvárad, a székesegyház alaprajza (terv)
176. o. Vác, a székesegyház alaprajza
177. o. Pest, a pálos (egyetemi) templom alaprajza
180. o. Tata, plébániatemplom. Kelényi György fotója
182. o. Tata, a plébániatemplom alaprajza
184. o. Pozsony, az egykori királyi vár átalakított homlokzata. Kelényi György fotója
185. o. Noszvaj, de La Motte-kastély. Kelényi György fotója
186. o. A budai várpalota az egyetem csillagvizsgálójával, J. E. Mansfeld – F. Pichler rézmetszete
189. o. Hatvan, Grassalkovich-kastély. Kelényi György fotója
190. o. Pécel, Ráday-kastély. Kelényi György fotója
193. o. Eszterháza (Fertőd), Esterházy-kastély
195. o. Nagyvárad, püspöki palota
196. o. Pozsony, érseki palota. Veszprém, püspöki palota. Kelényi György fotói
199. o. Győr, Apátúr-ház. Kelényi György fotója
200. o. Esztergom, Bottyán-ház. Esztergom, Meszéna-ház. Kelényi György fotói
202. o. Féltony, Harrach-kastély. Kelényi György fotója

204. o. A Szent István-rend megalapítása 1764-ben, Franz Anton Maulbertsch mennyezetfreskója az Egykori Magyar Udvari Kancellária tanácstermében, 1768. Martin Mádl fotója
206. o. Mária Terézia bevonulása Pozsonyba, 1741. június 25., rézmetszet. Debreceni Református Kollégium Múzeuma C.1968.12
207. o. Mária Terézia pozsonyi koronázása, Balthasar Ferdinand Moll öndomborműve Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc szarkofágján. Bécs, Kapuzinergruft
208. o. Mária Terézia megkoronázása a pozsonyi Szent Márton-templomban 1741. június 25-én, Salomon Kleiner (?) műve, lavírozott tus. Párizs, Bibliothèque de l'Institut national d'histoire de l'art, collections Jacques Doucet, OC 81
209. o. Mária Terézia megkoronázása a pozsonyi Szent Márton-templomban 1741. június 25-én, ismeretlen mester rézmetszete, 1741
210. o. Mária Terézia koronázási díszruhájából készült pluviálé. Egri Érseki Palota Látogatóközpont
213. o. Mária Terézia koronázási kardvágása, ismeretlen festő műve, 1750 körül. Körmend, Batthyány-kastély
214. o. Mária Terézia kardvágása a pozsonyi koronázási dombon, Martin van Meytens festménye, 1742 körül. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 61
215. o. Mária Terézia kardvágása – Mária Terézia koronázási emlékérmének hátoldala, Matthäus Donner műve, 1741. Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár, ltsz. Jankovich 1126
217. o. Mária Terézia magyar királynóként, Martin van Meytens festménye, 1741–1745 között. Bécs, Bundesmobilienvverwaltung Sammlung MD 056977. Edgar Knaack fotója
Lotaringia Ferenc hadvezérként, Martin van Meytens műhelye, 1741–1745 között. Bécs, Bundesmobilienvverwaltung Sammlung MD 064317. Edgar Knaack fotója
218. o. Mária Terézia mint magyar királynő, Johann Baptist Glunck festménye, 1753. Fertőd, Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont Közhasznú Nonprofit Kft. (Egykor a soproni városháza tanácstermében)
219. o. Mária Terézia magyar koronázási ornátusban, ismeretlen festő műve, 1741 (?). Gödöllői Királyi Kastély
220. o. Mária Terézia magyar királynóként, Martin van Meytens köre, 1743 körül. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 53.75 (Egykor a pápai Esterházy-kastélyban)
Damaszterítő Mária Terézia alakjával. 1745 körül. Selyemfonal, damaszt-szövés. Iparművészeti Múzeum, ltsz. 13330. Soltészné Haranghy Ágnes fotója
221. o. Mária Terézia magyar királynóként, Schmiedeli Dániel festménye, 1742. Pozsony, Gallery of the City of Bratislava; photo © GMB archive, ltsz. A 133 (Egykor a pozsonyi városháza tanácstermében)
222. o. Magyarország hódolata Mária Terézia előtt, Gottfried Bernhard Göz műve (mezzotinto, tempera), 1745 körül. Villingen-Schwenningen, Franziskanermuseum, ltsz. 11762
223. o. Mária Terézia lóháton, magyar nemessel, Franz Leopold Schmitner rézmetszete, 1745 körül. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 10639
224. o. Mária Terézia magyar királynóként, Ismeretlen festő műve, 1760 körül. Bécs, Kunsthistorisches Museum, Gemäldegalerie, 9090 (Egykor a Pálffy család tulajdonában)
225. o. Mária Terézia magyar királynóként, Martin van Meytens köre, 1750 körül. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 54.1. (Egykor a bonchidai Bánffy-kastélyban)
226. o. Mária Terézia mint a Szent István-rend alapítója, Wenzel Pohl festménye, 1770 körül. Innsbruck, Hofburg, Riesensaal
227. o. A Budai Királyi Egyetem 1780. június 25-i megnyitó ünnepsége, Jakob Matthias Schmutzer tollrajza, 1780
229. o. Mária Terézia és családja, Johann Christoph Haffner műve (mezzotinto), 1754. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 10639
230. o. A budai királyi palota egykori királyonői kihallgatási terme 1930 körül, a falon I. Ferenc József portréjával. MÉM-MDK, Fotótár, ltsz. 029752N
231. o. A pozsonyi vár 2011-ben rekonstruált díszterme Mária Terézia családjának portréival. Samuel Gabura fotója
233. o. A pozsonyi Mária Terézia-emlékmű. Erdélyi Mór felvétele, 1900 körül

234. o. A pozsonyi Mária Terézia-emlékmű töredékei a Magyar Nemzeti Múzeum kupolatermében 1928-ban. A *Magyarság* 1928. június 3-i képes mellékletének címlapja nyomán
235. o. Mária Terézia, Zala György szobra, 1911. A milleniumi emlékmű egykori bronzszobra a gödöllői kastély parkjában. A fénykép a Gödöllői Királyi Kastély tulajdona. Dabasi András fotója
236. o. Az eszterházai Esterházy-kastély Mária Terézia-szobája, 1894 körül. Iparművészeti Múzeum, Adattár, FLT 24317
237. o. A gödöllői Grassalkovich-kastély Mária Terézia-szobája. A fénykép a Gödöllői Királyi Kastély tulajdona. Zelnik Péter Zénó fotója
238. o. A gödöllői Grassalkovich-kastély Mária Terézia-szobája, 1940 körül. MÉM-MDK, Fotótár, ltsz. 10.535P

246. o. Udvari kalendárium, 1756, 10. o. Österreichische Nationalbibliothek, 544720-B
249. o. Mariazellt és a mariazei kegyképeket ábrázoló szentkép Mária Terézia tulajdonából, a hátlapján latin nyelvű imádság Mária Terézia kézírásával. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A Habsburg család magyaróvári levéltára, Rokonok és egyéb személyek (P 1492), II. tétel – No. 7. (A. I. 1.)
250. o. Az Ágoston-rendiek temploma és a Lobkowitz-palota, Salomon Kleiner metszete. Österreichische Nationalbibliothek
253. o. Mária Terézia saját kezű feljegyzéseit tartalmazó dobozka, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 1492 II. No. 7. A. I. 1
254. o. Imádságoskönyv a Habsburg-család magyaróvári levéltárából. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A Habsburg család magyaróvári levéltára, A család egyetemét érintő iratok (P 1490), IV. tétel, No. 1
256. o. Memento mori kép Mária Terézia cédulái közül. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 1492 II. No. 7. A. I. 1. No. 124
260. o. Mária Terézia gyászruhában, Josef Hauzinger festménye, 1773. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 2075 (Egykor a Nagyszombati Királyi Egyetem dísztermében)

266. o. Mária Terézia koronázási kardvágása 1741. június 25-én Pozsonyban, Elias Baeck rézmetszete, 1741. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 9317
268. o. A Magyar Királyság hódolata Mária Terézia és a trónörökös II. József előtt, Johann Daniel Herz rézmetszete, 1750. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 1939/128
271. o. Mária Terézia az 1741. évi pozsonyi országgyűlésen: a vitam et sanguinem-jelenet, 1800 körül. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 53.685
272. o. Mária Terézia koronázási menete a pozsonyi Vásártéren 1741. június 25-én, Johann Daniel Herz rézmetszete, 1750. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 2105
274. o. Mária Terézia mint a Szent István-rend nagymestere, Johann Ernst Mansfeld rézmetszete, 1765. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 1924/5
275. o. Mária Terézia allegorikus alakok között, Johann Esaias Nilson rézmetszete. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 53.1118
278. o. Csilizradvány, templom
281. o. Szód, plébánia
284. o. Mária Terézia lovon, rézmetszet, 18 század vége. Piarista Múzeum, 2015.270.1.P
286. o. Mária Terézia a bálban, ismeretlen németalföldi mester rézmetszete, 18. század első fele. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 3285
291. o. Mária Terézia mint magyar királynő, Jan Caspar Philips rézmetszete, 1742/43. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 3242
295. o. Gógánváralja

302. o. Mária Terézia mint a Szent István-rend nagymestere, Johann Ernst Mansfeld színezett rézmetszete, 1765. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 0057 0047 0138
308. o. Mária Terézia magyar királynő, Martin van Meytens, festménye, 1759. Akademie der bildenden Künste Wien

RÉSUMÉ

KARL VOCELKA

DER BEGINN EINER NEUEN ÄRA – MARIA THERESIAS REFORMBESTREBUNGEN

Entgegen der Auffassung des 19. Jahrhunderts sieht die neuere Forschung Maria Theresia nicht nur als aufgeklärte Monarchin, sondern vielmehr als Erbin des Absolutismus und als Hüterin eines neuen Geistes der Nützlichkeit und Rationalität. Obwohl zur Zeit des Erbfolgekriegs (1740-48) bereits deutlich geworden war, dass umfassende Reformen in der Monarchie notwendig waren, erhielten diese Initiativen in den Jahren 1745/46 nicht genügend Schwung und wurden erst nach dem Ende des Krieges 1749 ernsthaft in Angriff genommen. Damals wurde das habsburgische Zentralarchiv gegründet, das bis heute das bedeutendste Archiv in Mitteleuropa ist. Das durch die Staatsreform geschaffene neue Verwaltungssystem beschränkte die Macht der Orden (was natürlich Widerstand hervorrief), überwachte die rationelle Verwendung der eingenommenen Steuern, versuchte aber auch, die - oft schwere - Last der Leibeigenen zu lindern und den Exzessen der oft anmaßenden Grundherren Einhalt zu gebieten. Es wurden auch die ersten Schritte zur Schaffung eines einheitlichen Rechtssystems unternommen, indem die Gesetze der Länder der Monarchie erfasst und der Codex Theresianum (1769), der das Zivilrecht harmonisierte, sowie die Constitutio Criminalis Theresiana, die den Grundstein für ein einheitliches Verfassungsrecht legte, im selben Jahr veröffentlicht wurden. Auch militärische Reformen waren dringend notwendig, und die kaiserliche Armee wurde nach dem erfolgreichen preußischen Modell in eine österreichische Armee umgewandelt. Die von den Ideen der Aufklärung beeinflusste Bildungsreform versuchte, die konfessionelle Erziehung einzudämmen, in Wiener Neustadt wurde die Militärakademie gegründet (1757), und für Kinder zwischen 6 und 12 Jahren wurde die Schulpflicht eingeführt. Nach der Auflösung des Jesuitenordens (1773) wurden alle Universitäten unter staatliche Kontrolle gestellt, und die traditionelle humanistische Ausbildung wurde durch neu eingerichtete Lehrgänge in Chemie, Botanik und Bergbau (Banská Štiavnica) ersetzt, während auch eine moderne kaufmännische Ausbildung eingeführt wurde. 1754 wurde die Kaiserlich-königliche Akademie für Orientalische Sprachen, heute eine diplomatische Akademie, gegründet, die auch die österreichische Orientalistik begründete, und 1772 wurde die Akademie der bildenden Künste in Wien durch den Zusammenschluss zweier früherer Institutionen ins Leben gerufen.

JÁNOS BARTA JR.

“GEMEINSAME MUTTER IHRER LÄNDER”

WIRTSCHAFT UND GESELLSCHAFT IN DER POLITIK VON MARIA THERESIA

Als Maria Theresia den Thron bestieg, zwangen sie die katastrophale Leere der Staatskasse und der kurz bevorstehende Erbfolgekrieg zur fast sofortigen Einführung finanzieller Maßnahmen. Die Sparmaßnahmen waren der Ausgangspunkt für die kameralistische Handelspolitik des Staates, die die Binnenwirtschaft durch Schutzzölle unterstützte, und für eine ganze Reihe von Maßnahmen zur Förderung von Landwirtschaft und Industrie.

In der Landwirtschaft konnte sich das System der Fruchtfolge, das in diesem Zeitraum ein höheres Niveau erreicht hatte, zwar nur stellenweise durchsetzen, aber die Verbreitung von Futterpflanzen im Ackerbau und die Viehzucht in der Tierhaltung bedeuteten durchaus einen Fortschritt. In der Industrie musste die im Erbfolgekrieg eingebüßte schlesische Schwer- und Textilindustrie ersetzt werden, doch die Städte der Erblände drängten auf die Beibehaltung der Zünfte. Gemäß den Grundsätzen des Kameralismus musste Ungarn die stärker industrialisierten Provinzen mit landwirtschaftlichen Gütern versorgen, was aber letztlich den Aufschwung der industriellen Entwicklung des Landes nicht verhindern konnte.

Die Sozialpolitik der Königin - obwohl sie in ihren Denkschriften stolz erklärte, sie wolle “die gemeinsame Mutter ihrer Länder” sein - war nicht darauf ausgerichtet, die traditionelle feudale Sozialstruktur zu ändern. Sie hielt es für natürlich, dass ein System sozialer Unterschiede auf Grund von Privilegien besteht, dass Geburtsprivilegien gegenüber Eigentum Vorrang haben und dass die Durchlässigkeit zwischen den verschiedenen Klassen eingeschränkt ist. Dies hinderte sie jedoch nicht daran, den politischen Einfluss des Adels einzuschränken (z.B. durch die lange Suspendierung des ungarischen Landtags), dem sie durch die Verleihung von Titeln und Auszeichnungen entgegenzuwirken versuchte. Andererseits schützte sie in den meisten ihrer Länder und Provinzen die zahlenmäßig stärkste, die meisten Steuern zahlende und die meisten Soldaten stellende Bevölkerungsgruppe, die Leibeigenen, vor den übermäßigen Ansprüchen der Grundherren, indem sie eine Urbarialverordnung erließ, in der das Höchstmaß der Frondienste festgelegt wurde.

KRISZTINA KULCSÁR

DIE KÖNIGIN, DER MITREGENT UND DER STATTHALTER.

DIE REGIERUNG VON MARIA THERESIA IN DER ZEIT OHNE LANDTAGE

Die Zeit zwischen 1765 und 1790, also die Jahre der Mitregentschaft von Maria Theresia und Joseph II. (1765–1780) und später der Alleinherrschaft Josephs II. (1780–1790) ist im Wesentlichen dadurch gekennzeichnet, dass im Königreich Ungarn fünfundzwanzig Jahre lang kein Landtag einberufen wurde. Diese Tatsache lässt sich zum Teil durch den Unmut und die Enttäuschung der Königin über den ungarischen Adel, der 1764/65 seine Zustimmung zu ihren geplanten Reformen verweigerte, erklären. Der Beitrag untersucht die Gründe, warum zwischen 1765 und 1780 mehrere Landtage hätten einberufen werden können, sowie die Gründe, warum dies nicht geschah, und die Regierungsmethoden, die die Mitregentschaftsjahre charakterisierten. In diesen Jahren wurde die Innenpolitik des Königreichs Ungarn von dem Trio der Königin (Maria Theresia), des Mitregenten (Joseph II.) und des Statthalters (Herzog Albert von Sachsen-Teschen) geprägt, die endgültigen Entscheidungen wurden jedoch von Maria Theresia getroffen. Die königlichen Befehle und Verordnungen (Dekrete) kamen aus Wien und wurden zwischen 1724 und 1848 von dem Königlich-ungarischen Statthaltereirat mit Sitz in Pressburg (heute Bratislava) ausgeführt. Dieses Verwaltungsorgan hatte jedoch nicht nur zwischen 1765 und 1780 bzw. 1790, sondern während ihres gesamten Bestehens die Aufgabe gehabt, diese königlichen Verordnungen zu vollziehen. Die Studie widerlegt die Ansicht, dass das Königreich Ungarn „per Dekret“ nur in der Zeit ohne Landtage regiert wurde..

GYÖRGY KURUCZ

DIE UNVERGESSLICHE TAT DER „GUTEN KÖNIGIN“: DIE URBARIALVERORDNUNG

In den 1760er Jahren beschwerten sich die bäuerlichen Gemeinden, die die Hauptlast der Steuerlast trugen, zunehmend beim Wiener Hof, wodurch Maria Theresia und ihre Regierung sich als Verteidiger der von ihren Grundherren unterdrückten und zu übermäßigen Abgaben und Frondiensten verpflichteten Bauernschaft auftreten konnten. Das System der geregelten Leistungen und Pflichten wurde im Zuge der Urbarialverordnung von 1767 ausgearbeitet und eingeführt. Ziel der Studie ist es, alle Elemente des Vorgehens der Königin und ihrer Regierung zu erläutern und dabei die Besonderheiten des Verfassungssystems des Königreichs Ungarn hervorzuheben. Neben den bisherigen Forschungsergebnissen werden in den verschiedenen Fallstudien die Widersprüche und Schwierigkeiten bei der Vorbereitung sowie die positiven Auswirkungen der Urbarialverordnung auf das Leben der späteren Generationen aufgezeigt.

Nach dem Siebenjährigen Krieg stellten Maria Theresia und ihre Regierung unter dem Einfluss von Kanzler Graf Wenzel von Kaunitz zunehmend fest, dass das Königreich Ungarn nicht annähernd so viel zum kaiserlichen Gesamthaushalt beitrug, wie es die natürlichen Gegebenheiten und die Einwohnerzahl hätten erwarten lassen. Als Haupthindernis wurde der gesonderte öffentlich-rechtliche Status des Landes und die Steuerfreiheit des ungarischen Adels angesehen.

ZSOLT KÖKÉNYESI

DIE WIENER VERWALTUNG VON MARIA THERESIA UND IHRE UNGARISCHEN BEAMTEN

Als Maria Theresia 1741 in Bratislava zur Königin von Ungarn gekrönt wurde, bestanden die habsburgisch-ungarischen Beziehungen bereits seit mehr als 200 Jahren, da das Königreich Ungarn nach der Schlacht von Mohács (1526) Teil der Habsburgermonarchie wurde. Die Integrierung des Königreichs Ungarn in den gemeinsamen mitteleuropäischen Staat der Habsburger war ein langsamer und konfliktreicher Prozess. Der Integrationsprozess und der Stand der habsburgisch-ungarischen Beziehungen wird durch die Präsenz der ungarischen Elite in der Reichshauptstadt und ihre Rolle am Hof deutlich. Die Herrschaft Maria Theresias brachte die Beziehungen zwischen dem Hof und dem ungarischen Adel auf ein neues Niveau, was sich unter anderem auch in der Zunahme der Zahl der ungarischen Beamten in Wien eindrucksvoll zeigte. Die gegenseitige Abhängigkeit und Zusammenarbeit zwischen der Kaiserin und dem ungarischen Adel hatte zur Folge, dass in den zentralen Verwaltungsorganen immer mehr und immer höhere Positionen zugänglich wurden. Während der Regierungszeit Maria Theresias lassen sich zwei Parallelprozesse in den Wiener Verwaltungsorganen ausmachen. Einerseits versuchte die Theresien-Regierung alles daranzusetzen, die Habsburgermonarchie zu modernisieren und den internationalen Standards anzugleichen, wobei sie besonderen Wert auf die Professionalisierung der Wiener Beamtenschaft legte. Andererseits wurde parallel zu den institutionellen Reformen die Stellung der Beamten aus den Ländern der Heiligen Krone in der Reichshauptstadt in mehreren Wellen erheblich gestärkt. Ziel dieser Studie ist es, einen allgemeinen Überblick über diese beiden Prozesse zu geben, zunächst über die Funktionsweise und die Reformen des Verwaltungssystems und dann über die ungarischen Beamten nach Gesellschaftsschichten. Es ist wichtig zu betonen, dass nicht nur die aristokratische Elite (beispielsweise bekannte Mitglieder der Familien Esterházy oder Pálffy) von den neuen Möglichkeiten profitierte, sondern auch die Mitglieder des Niederadels (wie der Staatsrat József Izdenczy) oder sogar Bürger (wie der Direktor der Hofbibliothek Ádám Kollár).

ISTVÁN CZIGÁNY

DAS MILITÄR DES KÖNIGREICHS UNGARN IN DEN KRIEGEN VON MARIA THERESIA

Obwohl sich Karl VI., der deutsch-römische Kaiser, König von Böhmen und unter dem Namen Karl III. König von Ungarn, darum bemühte, das Erbrecht der Töchter in der Habsburger-Dynastie von allen europäischen Großmächten anerkennen zu lassen, wurden bei seinem Tod (1740) die Herrschaftsrechte seiner Tochter Maria Theresia von manchen angefochten. Der erste, der seinen Thronanspruch erklärte, war der bayerische Kurfürst Karl Albert, dem es gelang, die Unterstützung des alten Rivalen der Habsburger, Frankreich, zu gewinnen. Als erster zog jedoch König Friedrich II. von Preußen in den Krieg, der Schlesien erobern wollte. Damit begannen anderthalb Jahrzehnte der Erbfolgekriege und der Schlesischen Kriege.

Ende des Jahres 1741 sah es so aus, als würde die junge Königin ihr Reich verlieren. Der bayerische Kurfürst bemächtigte sich des Königreichs Böhmen und wurde Anfang des folgenden Jahres zum römisch-deutschen Kaiser gewählt. Die ungarischen Orden, die jahrhundertlang mit der Dynastie in einem bewaffneten Konflikt wegen der Loslösung des Königreichs vom Reich gestanden hatten, krönten nicht nur ihre Königin, sondern leisteten auch entscheidende militärische Unterstützung in den Kriegen Maria Theresias mittels der regulären Armee und des Adelsaufstandes. Zwischen 1741 und 1742 bewaffnete das Königreich Ungarn zusammen mit Siebenbürgen etwa 40.000 Soldaten zusätzlich zu den ungarischen Truppen der regulären Armee. Ein großer Teil von ihnen wurde später in reguläre Armeeeinheiten umorganisiert. Dies führte dazu, dass Mitte des Jahrhunderts fast ein Drittel des Militärs des Habsburgerreiches aus ungarischen Einheiten bestand. Eine der prominentesten von ihnen waren die Husaren, deren Leistungen ihnen einen europaweiten Ruf einbrachten. Die Rolle des ungarischen Offizierskorps nahm mit dem wachsenden Anteil des ungarischen Militärs zu. Viele von ihnen, wie Graf Ferenc Nádasdy, der Held der Schlacht von Kolin (18. Juli 1757), wurden Korpskommandanten. General Károly József Batthyány war jedoch bereits in den Kriegen der 1740er Jahre eigenständiger Heerführer, zunächst als Militärgouverneur von Bayern, dann als amtierender Minister der Österreichischen Niederlande und Kommandeur der dortigen kaiserlichen Truppen.

András Hadik, der Eroberer Berlins, wurde zum Präsidenten des Hofkriegsrates (1774) ernannt und zusammen mit Nádasdy für die Nachwelt auf dem Denkmal von Maria Theresia in Wien verewigt.

LILLA KRÁSZ

„ÜBER DIE DINGE, DIE DIE PROVINZEN GESUND ERHALTEN“

MARIA THERESIAS REFORMEN DES (ÖFFENTLICHEN) GESUNDHEITSWESENS

Die Ausübung von Macht im Dienste des Allgemeinwohls spiegelt sich in einer Reihe von Gesundheitsreformen wider, die in den Provinzen und Ländern der Habsburgermonarchie während der Herrschaft Maria Theresias durchgeführt wurden. Der Prozess der Einführung und Umsetzung dieser Reformen, der neuen Ordnung der humanen, geistigen und physischen Ressourcen im Zusammenhang mit Gesundheit und Krankheit, war komplex: Einerseits handelte es sich um eine „künstliche“ Ordnung, die durch normative Regeln in Form von Dekreten und Anweisungen festgelegt wurde. Andererseits war es eine Ordnung, die durch administrative Erkenntnisse und Systematisierung von beobachtbaren, beschreibbaren und erfassbaren Ärzten, Chirurgen, Apothekern, Hebammen sowie von Gesundheits- und Krankheitszuständen und allen damit verbundenen Umwelteinflüssen definiert war. Dieses System, das auf akademischem medizinischem Wissen und einem privilegierten Verwaltungs- und Kommunikationsnetz von Chefärzten basierte, mit einem differenzierteren Netz von Ausbildungs- und Gesundheitsverwaltungseinrichtungen im Hintergrund, wurde nach dem Tod von Maria Theresia weiter „verfeinert“. Die neue Art der Machtausübung im Gesundheitswesen, die sich der Wissenschaftlichkeit und Professionalität zuwandte, kam am deutlichsten während der Regierungszeit

Josephs II. zum Ausdruck, und es hat den Anschein, dass sie trotz aller Dramatik, der Eile, der fehlenden Detailgenauigkeit, der politischen Stagnation und dann des Widerrufs des josephinischen Systems in Ungarn auch schon kurzfristig eine Wirkung zeigte. Langfristig spiegelte sich dies ausdrücklich in der Entwicklung der ungarischen Medizinischen Fakultät nach europäischem Standard im 19. Jahrhundert wider.

GYÖRGY KELÉNYI

UNGARISCHE ARCHITEKTUR IM ZEITALTER VON MARIA THERESIA

Die Studie gibt einen Überblick über die ungarische Barockarchitektur, die sich in der vierzigjährigen Regierungszeit Maria Theresias in einem Land entwickelte, das nach der türkischen Besatzung und den Befreiungszügen verwüstet und weitgehend entvölkert war. Sie analysiert detailliert die architektonischen Gattungen und Gebäudetypen. Es werden die wichtigsten Grundriss- und Fassadenarten untersucht. Besonderes Gewicht wird auf die wichtigsten stilistischen Merkmale gelegt. Sie behandelt ausführlich die wichtigsten Werke der Kirchenarchitektur, analysiert die bahnbrechenden und einzigartigen typologischen Merkmale der Kathedrale von Vác sowie die sich erneuernde Kirchenarchitektur in Klöstern und Pfarreien sowie die baulichen und stilistischen Merkmale der Bischofspaläste (Oradea, Bratislava, Veszprém, Szombathely), die als Verwaltungszentren der sich neu bildenden Diözesen und auch zu Repräsentationszwecken dienten. Auch die Musterentwürfe der von adeligen Erzpriestern aus ihren Privatgütern errichteten Paläste werden behandelt, d.h. die von der Hofkammer und dem Hofbauamt in Wien erstellten Serien von Plänen für Pfarrkirchen auf dem Lande. Im Bereich der Profanarchitektur wird vor allem auf den unvollendeten ehemaligen Königspalast in Buda, der während der Regierungszeit der Königin umgebaut wurde, und den ehemaligen Grassalkovich-Palast in Gödöllő eingegangen, aber auch die so genannten Paläste im Grassalkovich-Stil werden ausführlich erläutert. Während der niedere und mittlere Adel in einfachen Gebäuden lebte, führten die Verfeinerung des gesellschaftlichen Lebens der Aristokratie und das Repräsentationsbedürfnis zur Verbreitung von luxuriös ausgestatteten Palästen. Die biografischen Daten der Bauherren und die Analyse der Archivquellen bereichern und nuancieren die historische Darstellung der Architektur dieser Zeit.

SZABOLCS SERFŐZŐ

DARSTELLUNGEN UND "GEDENKSTÄTTEN" VON MARIA THERESIA IN UNGARN

Maria Theresia ist einer der wenigen Herrscher der Habsburger-Dynastie, deren Gestalt im Gedächtnis der ungarischen Geschichtsschreibung bis heute lebendig und positiv konnotiert ist. Zur Entwicklung und zum Fortbestand des positiven Images der Königin hat auch die intensive künstlerische Darstellung von Maria Theresia beigetragen, von der zahlreiche Exemplare bis heute erhalten geblieben sind. Während der Regierungszeit Maria Theresias nutzte der Wiener Hof überaus bewusst und programmatisch die verschiedenen visuellen Medien seiner Zeit, um in der Sprache der Bilder breite Bevölkerungsschichten anzusprechen und auf diese Weise das öffentliche Bild vom Charakter der Monarchin, also das Image der Königin, zu prägen. Diese Nutzung der Medien zu politischen und repräsentativen Zwecken war nicht nur bewusst, sondern auch von extremer Intensität geprägt, weshalb man ohne Übertreibung sagen kann, dass Maria Theresia eine Art „Medienstar“ ihrer Zeit war. Von Gemälden, Skulpturen und Reproduktionen von Grafiken bis hin zu Münzen und Objekten der angewandten Kunst waren viele Medien Träger dieser bewussten „Imagepolitik“, der „visuellen Propaganda“ der Monarchin. Die Studie gibt einen Überblick über die inhaltlichen und formalen Charakteristika, die die Repräsentation Maria Theresias in Ungarn und als ungarische Königin in Mitteleuropa kennzeichneten, mit besonderem Augenmerk auf die ungarischen Aspekte ihrer Porträtkonographie.

KRISZTINA KULCSÁR

RELIGIÖSER ALLTAG AM WIENER HOF UND DIE PRIVATE RELIGIOSITÄT MARIA THERESIAS

Ziel der Studie ist es, die wichtigsten Bereiche der Spiritualität Maria Theresias und die Details des religiösen Lebens, die ihr Alltagsleben beeinflussten, darzustellen. Das frühneuzeitliche Wiener Hofleben war weitgehend davon bestimmt, dass die Monarchen zur katholischen Religion gehörten. Die Ereignisse und Feste des liturgischen Jahres bestimmten den Alltag: Häufige Kirchenbesuche und die Teilnahme an Prozessionen gehörten zum Wiener Hofleben. In der Habsburgermonarchie bildeten die festen und beweglichen Festtage Jesu Christi einen wesentlichen Bestandteil der öffentlichen Feierlichkeiten, die im Rahmen vorgeschriebener Zeremonien abgehalten wurden. Eine besondere Bedeutung kam der Marienverehrung zu, da die Jungfrau Maria die Schutzpatronin der Dynastie und der Monarchie, die „Magna Mater Austriae“ war. Seit dem 17. Jahrhundert verbreitete sich auch die Verehrung des heiligen Josef in der Familie Habsburg. Maria Theresia lebte ihren Glauben aber nicht nur in der Öffentlichkeit, sondern ihr ganzes Leben war von einer tiefen Religiosität geprägt. Religion und Beten spielten eine wichtige Rolle in ihrem strengen Tagesablauf, morgens, nach dem Aufstehen, nachmittags und auch vor dem Schlafengehen. Anhand der 133 handgeschriebenen Zettel, die in ihrer Bibel aufbewahrt wurden, gibt diese Studie einen Einblick in ihren persönlichen Glauben. Mittels ihrer Gebete sowie ihrer Lebensführungs- und religiösen Ratschläge können wir uns ein Bild von den inneren Gedanken und Gefühlen der Königin machen. Die Studie beweist auch, dass Religion für Maria Theresia nicht nur eine „öffentliche Angelegenheit“ war, sondern dass ihr Glaube aus innerer Überzeugung herrührte.

ZOLTÁN MAGYAR

DIE FIGUR VON MARIA THERESIA IN DER FOLKLORE

Die Studie stellt die volkstümlichen Überlieferungen über Königin Maria Theresia vor, die hauptsächlich auf ungarischen ethnographischen Daten beruhen. Während die Beurteilung mehrerer anderer Habsburger des 18. bis 20. Jahrhunderts in der ungarischen Folklore und im historischen Gedächtnis umstritten und ambivalent ist, hat sich in der Folklore ein positives Bild der Herrscherin, die 1740 auch dank der ungarischen Adelsorden auf den Thron kam, erhalten. Die Studie erläutert den historischen Hintergrund und die internationalen Zusammenhänge der Erzähltradition und stellt die wichtigsten thematischen Gruppen der Erzähltradition sowie die einzelnen Erzählformen vor und analysiert sie. Innerhalb dieser Folkloretraditionen liegt der Schwerpunkt auf den Gründungslegenden, die sich auf den Aufstieg bestimmter Adelsfamilien und das bauliche Erbe (Burgen, Schlösser, Kirchen, usw.) beziehen, auf verschiedenen anderen örtlichen Sagen, auf archaischen Folklore-Denkmalern, die die Königin als mythischen Helden darstellen, und auf der lange Zeit tabuisierten, aber als Teil der militärischen Folklore immer noch lebendigen erotischen Linie der Folklore über Maria Theresia. Maria Theresia ist eine der populärsten Gestalten der ungarischen volkstümlichen Sagen und Anekdoten, was sie trotz ihrer mitteleuropäischen Verbreitung aufgrund der Daten der letzten zweieinhalb Jahrhunderte in vielerlei Hinsicht zu einer einzigartigen ungarischen Folklorefigur macht.

RÉSUMÉ

KARL VOCELKA

THE BEGINNING OF A NEW ERA – MARIA THERESA’S REFORM EFFORTS

Contrary to 19th-century perceptions, more recent scholarship sees Maria Theresa not merely as an enlightened monarch, but rather as the heir to absolutism and the depository of a new spirit of utility and rationality. By the time of the War of Succession (1740-48), however, it had become clear that the Monarchy needed comprehensive reforms. However, these initiatives did not gain sufficient momentum during the initiatives of 1745/46 and were only really launched after the end of the war in 1749. At that time, the central archive of the Habsburgs was founded, which is still the most important archive in Central Europe today. The new public administration system created during the state reform reduced the power of the estates (this, of course, provoked opposition), supervised the reasonable use of collected taxes, but worked to alleviate the - often heavy - burden of serfdom, as well as to provide legal remedies against the excesses of the often overbearing landlords. Under the influence of the ideas of the Enlightenment, the educational reform tried to suppress religious education, the Military Academy was established in Bécsújhely (1757), compulsory education was ordered between the ages of 6 and 12. After the abolition of the Jesuit Order (1773), the universities all came under state control, the education of traditional humanistic education was replaced by the newly started courses in chemistry, botany, and mining (Selmechánya), but at that time commercial training with a modern approach also gained space. In 1754, the current diplomatic academy, the Imperial and Royal Academy of Eastern Languages, which also laid the foundation for Austrian orientalist research, was established, and in 1772, the Vienna Academy of Fine Arts was established by the merger of two previous institutions.

JÁNOS BARTA JR

„COMMON MOTHER OF HER COUNTRIES”

ECONOMY AND SOCIETY IN MÁRIA THERESA’S POLITICS

When Mária Theresa ascended the throne, the catastrophic emptiness of the treasury, as well as the war of succession that soon followed, forced her to take almost immediate financial measures. The austerity measures gave rise to the state’s cameralist policy, which was a trade policy supporting the domestic economy with tariffs, followed by a long series of measures to encourage agriculture and industry. In agriculture, the crop rotation system, which was operating at a high level during the period, was only able to gain ground in some places, but the spread of fodder crops in farming and stable keeping in animal husbandry definitely represented progress. In terms of industry, the heavy and textile industry of Silesia, which had been lost in the war of succession, had to be replaced, but this was hindered by the fact that the cities of the hereditary provinces strongly insisted on maintaining the guild framework. According to the principles of cameralism, Hungary had to supply the more industrialized provinces in the empire with agricultural goods, which ultimately could not prevent the upswing of domestic industrial development. With her social policy, the queen - although she proudly declared in her memoirs that she wanted to be the „common mother of her countries” - did not want to change the traditional and feudal nature of social structure. She considered the system of social differences based on privileges, the privileges of birth over wealth, and the restriction of the permeability of class boundaries to be natural. However, this did not prevent her from limiting the political influence of the nobility (e.g. by suspending the Hungarian Parliament for a long time), which she tried to counterbalance by bestowing titles and awards.

At the same time, she protected serfdom – the social stratum that provided the most soldiers and paid the most taxes – from the excessive demands of their landlords with regulations defining the maximum number of services that they owed to them.

KRISZTINA KULCSÁR

THE QUEEN, THE CO-RULER AND THE GOVERNOR:

THE REIGN OF MARIA THERESA IN THE PERIOD WITHOUT DIETS

The period between 1765 and 1790, namely the years of the joint rule of Maria Theresa and Joseph II (1765–1780) and the sole reign of Joseph II (1780–1790), is essentially characterized by the fact that no Diet was convened for twenty-five years in Hungary. This can only be partially explained by the queen’s resentment against and disappointment with the Hungarian nobles who at the Diet of 1764/65 refused to contribute to her planned reforms. The study examines the reasons for the policy of no-Diets between 1765 and 1780 as well as the governmental methods that characterized the period of co-rule. In this era, the Kingdom of Hungary was managed by the trio of the queen (Maria Theresa), the co-regent (Joseph II) and the governor (Duke Albert of Saxe-Teschen), with the ultimate decision making firmly in the hands of Maria Theresa. The royal orders (decrees, mandates) from Vienna were executed by the Hungarian Royal Lieutenancy Council based in Pozsony (now Bratislava) between 1724 and 1848. However, as the study shows, this government body managed the domestic policy of the country through decrees not only between 1765 and 1790 but throughout its entire operation and hence refutes the assertion that the Hungarian Kingdom was governed ‘by decrees’ only during the period without Diets.

GYÖRGY KURUCZ

THE MEMORABLE ACT OF THE „GOOD QUEEN”: THE URBARIUM DECREE

By the 1760s, complaints to the Viennese court from peasant communities, who bore the brunt of the tax burden, were becoming more frequent, and this allowed Maria Theresa and her government to act as the defender of the peasantry, oppressed by their landlords and obliged to provide excessive services. The system of regulated services and obligations was developed and introduced following the Urbarium decree issued in 1767. The study tries to shed light on all the elements of the procedure of the queen and her government, focusing on the peculiarities of the constitutional arrangement of the Kingdom of Hungary, and in addition to the research results so far, the various case studies shed light on the contradictions and difficulties of the preparation, as well as the positive effects of the Urbarium decree affecting the lives of later generations. After the Seven Years' War, Mária Theresa and her government, under the influence of Chancellor Count Wenzel von Kaunitz, saw more and more that the Kingdom of Hungary did not contribute nearly as much to the overall imperial budget as would otherwise be expected based on its natural resources and population. The main obstacle to this was thought to be the country's separate status under public law and the tax-exempt status of the Hungarian nobility.

ZSOLT KÖKÉNYESI

MARIA THERESA'S GOVERNMENT IN VIENNA AND ITS HUNGARIAN OFFICIALS

When Maria Theresa was crowned Queen of Hungary in Bratislava in 1741, Habsburg-Hungarian relations looked back on more than two hundred years of history, as the Kingdom of Hungary had become part of the Habsburg Monarchy after the Battle of Mohács (1526). The integration of the Kingdom of Hungary into the central European state of the Habsburgs was a slow and conflict-ridden process.

The presence of the Hungarian elite in the imperial city and their role at court reveal a lot about the process of integration and the state of Habsburg-Hungarian relations.

The reign of Maria Theresa raised the relationship of the court and the Hungarian nobility to a new level, which was also evidently shown in the rise of Hungarian officials in Vienna. It was the result of mutual interdependence and cooperation between the empress and the Hungarian nobility, that increasingly higher positions became available at central government bodies. During the reign of Maria Theresa in Vienna in the case of government bodies, two parallel processes could be detected. On the one hand, the Teresian government tried to do everything possible to modernize the Habsburg Monarchy and in order to reach international levels, during which it assigned a particularly important role to the professionalization of the Viennese administrative system. On the other hand, in parallel with the institutional reforms, the position of officials from the countries of the Holy Crown in the Imperial City showed a serious strengthening in several waves. The aim of the study is to provide a general overview of these two processes, firstly about the operation and reforms of the government system and then about the Hungarian officials by social strata. It is important to emphasize that not only the noble elite (that is, a well-known member of the Esterházy or Pálffy family) benefited from the newly offered opportunities, but commoners (such as State Councilor József Izdenczy) or even citizens (such as Ádám Kollár, director of the Court Library).

ISTVÁN CZIGÁNY

THE MILITARY OF THE HUNGARIAN KINGDOM IN THE WARS OF MARIA THERESA

Although the Holy Roman Emperor Charles VI (also Czech and Hungarian king under the regnal names of Charles II and III) attempted to have all significant European powers recognize her daughter's succession of the Habsburg dynasty, after his death (1740), the ruling rights of Maria Theresa were questioned by many. The Bavarian Elector Charles VII was the first to announce his claim to the throne, who also managed to obtain the support of the Habsburgs' old rival, France. First, however, King Frederick II of Prussia entered the war, wanting to gain Silesia.

This marked the beginning of the decade and a half of the succession and Silesian wars.

By the end of 1741, it seemed that the young queen was losing her empire. The Bavarian Elector acquired the Kingdom of Bohemia and was elected Holy Roman Emperor at the beginning of the following year. The Hungarian estates, which had centuries of armed conflict with the dynasty in connection with the separate status of the kingdom within the empire, not only crowned their ruler, but in the framework of the regular army and the noble uprising, provided decisive military assistance in Maria Theresa's wars. Between 1741 and 1742, the Kingdom of Hungary, together with Transylvania, put up about 40,000 soldiers in addition to the Hungarian units in the regular army. A significant part of them were later organized into regular formations. As a result, by the middle of the century, almost a third of the military of the Habsburg Empire was made up of units from Hungary. Prominent among them was the Hussar team, which gained a European reputation with its performance. Along with the weight of the Hungarian military, the role of Hungarian officers increased. Several of them, such as Count Ferenc Nádasdy, the hero of the Battle of Kolín (July 18, 1757), became corps commanders. Field Marshal József Károly Batthyány, however, was already an independent army commander in the wars of the 1740s, first the military governor of Bavaria, then the acting minister of the Austrian Low Countries and the commander of the imperial troops stationed there. András Hadik, who sacked the city of Berlin, on the other hand, became the president of the Court War Council (1774) and, together with Nádasdy, immortalized his figure in the statue of Mária Terézia in Vienna.

LILLA KRÁSZ

„OF THOSE THINGS WHICH SERVE TO PRESERVE THE HEALTH OF THE PROVINCES” MÁRIA THERESA'S (PUBLIC) HEALTH REFORMS

The exercise of power in the service of the common good is reflected in Maria Theresa's health care reforms, implemented in the provinces and countries of the Habsburg Monarchy during her reign. The process of introducing and implementing reforms, the new order of human, mental and physical resources related to health and illness had a complex nature. On the one hand, it was an „artificial” order, laid down by normative rules in the form of regulations and instructions. On the other hand, it was an order that was defined by observable, describable, recordable physicians, surgeons, pharmacists, midwives, and by understanding health and disease conditions and their related environmental effects through administrative means and systematisation.

In the field of healthcare, the new modality of power exercised in the direction of scientificness and professionalism was most characteristically manifested during the reign of Joseph II. It seems that despite all the drama, the hastiness, the lack of detail, the political stagnation and then reversal in Hungary, it produced registrable results even within a short space of time. And in the long run, it was clearly shown in the development of the Hungarian medical school that appeared during the 19th century and was of European standards.

GYÖRGY KELÉNYI

HUNGARIAN ARCHITECTURE IN THE ERA OF MARIA THERESA

The study reviews the Hungarian Baroque architecture developed during the forty years of the reign of Mária Theresa in a country devastated and largely depopulated after the Turkish occupation and the liberation campaigns. It analyzes architectural styles and types of buildings in detail. It examines the most important floor plans and facade types. It places special emphasis on the most important style features. It discusses the most important works of ecclesiastical architecture in detail, and in addition to the renewed church architecture of the monastic orders and parishes, it also analyzes the pioneering and unique features of the Vác Cathedral. Furthermore, it covers the structural and stylistic features of the episcopal palaces (Nagyvárad, Bratislava, Veszprém, Szombathely) that served as the management center of the reorganized dioceses and also for representational purposes. The palaces, which were built by aristocratic archpriests from their private estates, are also discussed in terms of their type designs, namely the series of plans that the Court Chamber and the Hofbauamt in Vienna drew up for parish churches in the countryside. Of the secular architecture, the former royal palace in Buda, which was reborn but still unfinished during the reign of the queen, and highlights the former Grassalkovich castle in Gödöllő, but also presents the so-called Grassalkovich-style castles in detail. While the gentry of the time still lived in simple buildings, the sophistication of the nobility's social life and the need for representation gave birth to the spread of luxuriously decorated palaces. The biographical data of the builders and the analysis of archival sources enrich and shade the historical presentation of the architecture of the period.

SZABOLCS SERFŐZŐ

IMAGES AND „MEMORIAL SITES” OF MARIA THERESA IN HUNGARY

Maria Theresa is one of the few rulers of the Habsburg dynasty whose figure, still to this day, has a positive connotation and lives vividly in Hungarian historical memory.

The intensive representation of Maria Theresa in the visual arts greatly contributed to the birth and preservation of the Queen's positive image, many of whose relics have survived to this day. During the reign of Maria Theresa, the Viennese court used the various visual media of its time in an extremely conscious and programmatic manner in order to address broad sections of society in the language of pictures, and in this way shape the public representation of the monarch's character, namely the image of the Queen. This use of the media for political and representational purposes was characterized not only by consciousness but also by extreme intensity, which is why it is not an exaggeration to say that Maria Theresa was a kind of „media star” of her time.

From paintings, sculptures and reproductions of graphic works to coins and objects of applied art, several artforms were the vehicles of this conscious ‚image policy’, the ‚visual propaganda’ of the monarch. This study provides an overview of the specific features of the content and form that characterized the Hungarian and Central-European representation of Maria Theresa, with special attention to the Hungarian aspects of her portrait iconography.

KRISZTINA KULCSÁR

RELIGIOUS EVERYDAY LIFE AT THE VIENNESE COURT

AND THE PRIVATE RELIGIOSITY OF MARIA THERESA

The aim of this study is to present the most important areas of Maria Theresa's spirituality and the details of her religious life which greatly influenced her everyday routine. The Catholicism of the Habsburg rulers was a major factor in the court life of early modern Vienna. The court calendar was determined by the feast days of the liturgical year, primarily marking the events in the life of Jesus Christ. Frequent church attendance and participation in processions were key elements of daily life at court. The Virgin Mary was the ‚Magna Mater Austriae’, the patroness of the dynasty and the monarchy, therefore, the veneration of Mary was of particular importance. In the 17th century, the veneration of St. Joseph was also widespread in the Habsburg family. However, Maria Theresa did not only live out her faith publicly but her entire life was characterized by a deep religiousness. Praying played a significant role in her strict schedule, after waking up, in the afternoon and before going to bed. Based on the 133, handwritten notes kept in her Bible, the study reveals her personal faith. With the help of her prayers, invocations, advice on life and faith, we gain insight into the queen's inner thoughts and feelings. After 1765, as a widow, commemoration of the dead and spiritual preparation for death played a major role in her life. The study proves that for Maria Theresa religion was not merely a ‚public matter’ but her faith stemmed from inner conviction.

ZOLTÁN MAGYAR

THE FIGURE OF MARIA THERESA IN FOLK TRADITION

The study presents the folklore traditions about Queen Maria Theresa, based mainly on Hungarian ethnographic data. While the perception of several other 18th-20th century Habsburgs is controversial and ambivalent in Hungarian folklore and historical memory, a rather positive image has been preserved of the queen who came to the throne in 1740 owing to the Hungarian nobility. Based on the legends and anecdotes about her, the study outlines the historical background of the narrative tradition and its international connections, as well as presents and analyzes the main topic groups of the tradition, as well as some narrative types separately. Within these folk poetry traditions, the founding tales related to the rise of individual noble families and the built heritage (castles, castles, churches, etc.), various other locally-related tales, archaic folklore monuments depicting the queen as a mythical heroine, and the the topic group that was considered taboo for a long time, but continues to live on as part of military folklore, which forms the erotic side of the folk tradition about Maria Theresa. Maria Theresa is one of the most popular protagonists of Hungarian folklore, and despite her Central European appearance, the last two and a half centuries have shown that she is still one of the most popular figures in Hungarian folklore in many respects.

AZ EMLÉKKÖNYV SZERZŐI

BARTA JÁNOS (ifj.), DSc., professor emeritus, Debreceni Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar, Egyetemes Történeti Tanszék

CZIGÁNY ISTVÁN, CSc., nyugalmazott igazgatóhelyettes,
Honvédelmi Minisztérium, Hadtörténeti Intézet és Múzeum

KELÉNYI GYÖRGY, DSc., professor emeritus, Eötvös Loránd
Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészettörténeti Intézet

KÖKÉNYESI ZSOLT, PhD., tudományos munkatárs,
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Kora Újkori Történeti Tanszék

KRÁSZ LILLA, PhD., történész, egyetemi docens,
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Kora Újkori Történeti Tanszék

KULCSÁR KRISZTINA, PhD., történész, levéltáros,
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,
1945 előtti Kormányzervek Osztálya

KURUCZ GYÖRGY, CSc., történész, egyetemi tanár,
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészeti és
Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet,
Kora Újkori Történeti, Gazdaság- és Művelődéstörténeti Tanszék

MAGYAR ZOLTÁN, PhD., néprajzkutató, tudományos főmunkatárs,
ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet

SERFŐZŐ SZABOLCS, PhD., művészettörténész, főmuzeológus,
Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

VOCELKA, KARL, a.o. Prof., osztrák történész, a bécsi egyetemen
az Institut für Österreichische Geschichtsforschung nyugalmazott
rendkívüli professzora, az 1989 óta a kora újkor kutatására specializálódott
Institut für die erforschung der frühen Neuzeit alapító elnöke

MARIA THERESIA DEI gratiā Romanorum Imperatrix Vidua,
ac Hungariae, Bohemiae, Dalmaticae, Croatiae, et Slavoniae Regi-
na Apostolica; Archi-Dux Austriae &c. &c.

Reverendi, Spectabiles, ac Magnifici, Magnifici item, et Egregij, Fideles
Nobis dilecti. Materna Cura, Sollicitudog, Nostra, qua in hereditarium
Nostrum Hungaricae Regnum indecemer ferimus a Nobis exerit: ut
vacante Palatini, et Locumtenentis in praefato Regno nostro Dignitate;
Eousq; etiam donec Generalis Regni Dieta pro alterius Palatini Electio-
ne a Nobis indici, et publicari possit, provisoriis modo de Regio per
Hungariam Locumtenente propinquamus.

In uberius itaq; Materni Affectus nostri Testimonium Se-
renissimum Saxoniae Ducem Albertum Consanguineum Nostrum
charissimum insigni Viritate, Animo, et Potibus summi DEI Mune-
re praeditum, et de praefato hereditario quoq; Regno nostro Hun-
garicae in Antenatis, etiam suis optime meritum, in Regium per
Hungariam Locumtenentem Nostrum cum omnibus Juribus, et Prae-
rogativis, quibus Diligentissimus condam Coniux noster gloriosus me-
morice Imperator Franciscus Primus antice Lotharingae, et Barri
Dux, qua Regius per Hungariam Locumtenens usus fuit, et gaude-
bat, atq; adeo cum Officiis etiam Supremi Comitum Comitatum
Pest, Pilis, et Solthi particulariter unitorum, nec non Iudicis Sazyum
et Cumanorum clementer nominavit, iussimusq; publicari.

Quod ipsum Fidelitatibus Vestris tam pro Earumdem Notitia,
quam et fine etiam eo hisce clementer significamus, quatenus praede-
ducta Modalitate, provisorie nempe, ac usq; dum Generalis Regni
Dieta Fidelibus, Statibus, et Ordinibus Regni a Nobis indici, promul-
gariq; potuerit, factam praelibati Saxoniae Ducis in Regium nostrum
per Hungariam Locumtenentem Nominacionem per universos Regni
Comitatus, et Districtus illico publicare noverint. In reliquo Fidelita-
tibus Vestris Gratia et Clementia Nostra Caes. Regia benigne, iugiterq;
propensae manemus. Datum in Archi-Ducali Civitate Nostra Viennae
Austriacae die Vigesima quarta Mensis Decembris Anno Domini Millesi-
mo Septingentesimo Sexagesimo Quinto.

Maria Theresia

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.